

Meri Kunčić

RAPSKI OBRITNICI, UMJETNICI I MEDICINSKI DJELATNICI TE NJIHOVI KLIJENTI NA RABU U DRUGOJ POLOVICI 15. STOLJEĆA

Meri Kunčić
Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Zagreb

UDK 316.342.5:930.2(497.5)“14”
316.343-057.21:94(497.5-210.7Rab)“14”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20.5.2013.
Prihvaćeno: 19.6.2013.

U radu se, na temelju analize rapske neobjavljene bilježničke građe koja se čuva u Državnom arhivu u Zadru te objelodanjene bilježničke građe, rapskog statuta, narativnih vrela rapske provenijencije i relevantne literature, razmatra odnos između raznih slojeva rapskih obrtnika i njihovih klijenata, bilo da se radilo o individualnim ili o korporativnim naručiteljima. Iako rapska vrela pružaju određen uvid u odnos obrtnika razolikih profesija i naručitelja, ipak najpotpuniju spoznaju o tom odnosu dobivamo kroz ugovore sklapane između graditelja, skulptora i kamenorezaca čija su zanimanja graničila sa slobodnim umjetničkim djelovanjem. Stoga se, pored raščlambe odnosa klijenata i medicinskih djelatnika (liječnika, kirurga, ljekarnika, travara i dr.) u radu najveća pažnja posvećuje razmatranju odnosa obrtnika-umjetnika kakvi su, primjerice, bili Juraj iz Zadra ili Andrija Aleši. Zbog svoje vještine i talenta, takvi su majstori dobivali znatno veću slobodu pri izradi nacrtu i izboru rješenja, ali i bitno veće plaće od ostalih obrtnika.

Ključne riječi: Rab, kasni srednji vijek, profesionalni djelatnici, klijenti, umjetnici, medicinski djelatnici

Izvori s područja rapske komune koji se odnose na kasno srednjovjekovlje, od kojih su za ovaj rad korištene ponajprije bilježničke knjige rapskih notara iz toga razdoblja, vrlo često spominju razne obrtnike, umjetnike i zdravstvene djelatnike koji se u različitim svojstvima spominju u okviru pojedinih isprava. Bilo da sudjeluju kao glavni akteri, članovi obitelji, svjedoci ili izvršitelji pri sastavljanju bilježničkih isprava, one o njima donose, iako često oskudne, dragocjene podatke na temelju kojih se mogu rekonstruirati određene okolnosti vezane uz njihovu uključenost u profesionalni, društveni i gospodarski život rapske komune. Podatci vezani uz te aspekte današnjim

su istraživačima dostupni prvenstveno zahvaljujući procesu demokratizacije u sastavljanju privatno-pravnih isprava u kasnom srednjem vijeku, odnosno težnje i potrebe pojedinaca, muškaraca i žena, iz svih društvenih slojeva komunalnoga društva, a ne samo sloja patricijata, kao što je to bio slučaj u ranijim stoljećima srednjega vijeka, za pravnim uređenjem poslova i zapisivanjem isprava u kancelarijama komunalnih notara. Stoga iz takvih dokumenata doznajemo podosta o svakodnevnicima stanovnika kasnosrednjovjekovnog rapskog komunalnog društva, pa tako i o segmentu njihove profesionalne djelatnosti, što omogućuje donošenje mnogih zaključaka o načinu poslovanja, uvjetima rada, ekonomskoj isplativosti te odnosu prema korisnicima različitih poslova i usluga što su je pružali predstavnici različitih profesija.

Razmatrajući odlično sačuvan fond rapskih bilježničkih isprava nastalih u kancelarijama više rapskih bilježnika u rasponu od sredine pa do konca 15. st., općenito se može ustvrditi da se u njima spominje veliki broj raznih profesionalnih djelatnika.¹ No, kontekst u kojem se pojedini djelatnici spominju prilično se razlikuje. Tako se pojedini majstori u ispravama često spominju vezano uz poslovne odnose s klijentima tj. naručiteljima, neki se ističu svojom društvenom, a neki gospodarskom djelatnošću u Rabu, pa se i češće spominju u ispravama. Drugi se, pak, profesionalni djelatnici spominju tek kao svjedoci ili posjednici nekih zemljišnih čestica, dok o njihovu poslovanju i klijenteli ne saznajemo ništa. Tako, dok se za jedan dio obrtnika, uglavnom onih koji se bave prehrambenim i uslužnim djelatnostima te izradom proizvoda od metala, dakle osnovnim djelatnostima potrebnim za održanje svakodnevnog života komune, u notarskim knjigama rijetko navodi njihov odnos s klijentima, za drugi dio obrtnika, kao što su razni obrtnici koji se bave drvodjeljskom djelatnošću (stolari, izrađivači vesala, brodograditelji, bačvari) te obrtnici koji se bave tekstilnom i kožarskom djelatnošću, ti su podaci nešto učestaliji i sadržajni. S aspekta zastupljenosti u notarskim ispravama, a osobito vezano uz odnos klijenata i obrtnika, osobito su dobro dokumentirana razna građevinska zanimanja, ponajviše zidari i graditelji te majstori kamenoklesari, a znatno rjeđe majstori koji su se bavili različitim oblicima primijenjenih i likovnih umjetnosti, kao što su primjerice zlatari i slikari. Dok se u rapskim bilježničkim ispravama iz druge polovice 15. stoljeća vezanima uz slikare ili zlatare vrlo rijetko navode neki specifični zahtjevi klijenata (tek ponekad vezano uz izradu nekog svetačkog lika koji je trebao biti dio relikvijara ili sakralne slike), u slučaju kamenoklesara i graditelja sami ugovori s narudžbama konkretnih radova zastupljeni su u daleko većoj mjeri i znatno su sadržajni te donose više detalja i podataka o majstoru, naručenom djelu i o samom naručitelju.

---

¹ Spisi rapskih bilježnika (dalje: RB) čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru (dalje: DAZd). U ovom su radu korišteni sljedeći arhivski fondovi i bilježnici: Antun Citadela (*Antonius de Cittadella*; dalje: AC), 1489.-1513., kut. 4, sv. VIII-XV, XVII-XIX, XXII, XXVI-XXVII; Andrija Fajeta (*Andreas de Faeta*; dalje: AF), 1458.-1477., kut. 1, sv. IV-X; Marin Maroman (*Marinus Maromanus*; dalje: MM), 1474.-1516., kut. 4, sv. II-VI; Antun Nimira (*Antonius de Nimira*; dalje: AN), 1488.-1493., kut. 4, sv. VII; Marko Olivone (*Marcus de Olivone*; dalje: MO), 7.11.1452.-11.04.1453., kut. 4, sv. I; Toma Stančić (*Thomas de Stanciis*; dalje: TS), kut. 2, sv. IV, VI-VIII, X-XI; Petar Teritono (*Petrus de Teritono*; dalje: PT), kut. 4, sv. XXIX.

Zamjetno je i da se pripadnici medicinskih djelatnosti (liječnici, kirurzi i ljekarnici) vrlo rijetko spominju u zajedničkom kontekstu s korisnikom neke njihove usluge, a u vrelima se najčešće tek navodi da su klijenti od njih preuzeli neku robu (ponekad i lijekove) za koju su dužni isplatiti određeni novčani iznos. No, nažalost u promatranim rapskim izvorima gotovo da se i ne spominju vrste lijekova i ljekovitih pripravaka ili vrste zahvata koje su ranarnici i kirurzi izvršili na klijentima, odnosno pacijentima. Zbog toga, oslonimo li se na ova rapska vrela tog doba, raščlamba pokazuje da je za najveći dio profesionalnih djelatnika moguće tek nazrijeti i donijeti osnovne podatke o njihovom profesionalnom, obiteljskom i svakodnevnom životu i odnosu s klijentima, dok se za jedan, manji dio njih, a to se posebice odnosi na profesionalne djelatnike iz redova graditelja i umjetnika, osobito kamenoklesara, odnos s korisnicima njihovih usluga može rekonstruirati do zavidne razine.

Istraživanje spomenute bilježničke građe pokazuje da je na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća djelovao velik broj profesionalnih djelatnika koji su se, kako pokazuje analiza vrela, bavili s ukupno 33 različita zanimanja.² No, za velik dio njih ne

² Tako se u promatranom rapskom uzorku bilježničkih spisa iz druge polovice 15. stoljeća spominje cijela lepeza važnih zanimanja, odnosno profesija: *tayapiera* (*taiapiera*), odnosno *lapidica* (kamenoklesar, kipar, klesar), *murarius* (*murator*, zidar), *marangonus* (stolar, drvodjelac, tesar), *carpentarius* (drvosječa, drvodjelac), *calaphatus* (brodograditelj, radnik na brodogradilištu), *intaiador* (drvorezbar), *remerius* (*remarius*, izrađivač vesala), *botarius* (bačvar), *faber* (kovač), *spatarius* (mačar), *calegharius* (postolar), *pelliparius* (*pilliparius*, krznar, kožar), *cerdo* (kožar), *cerdo* (kožar), *sartor* (krojač), *becharius* (mesar), *fornarius* (*furnarius*, *fornaria*, pekar, pekarica), *molinarium* (*molendinarius*, mlinar), *salinarius* (radnik u solani), *tabernarius* (krčmar, vlasnik gostinca, ljekarnik), *speciarius* (ljekarnik, apotekar, travar), *aromatarius* (ljekarnik, travar), *apothecarius* (ljekarnik), *barberius* (*barbitonsor*, *tonsor*, brijač, ranarnik, kirurg), *chirurgus* (*chirurgicus*, kirurg, ranarnik), *medicus* (liječnik), *phisicus* (liječnik), *cablarius* (*caballarius*, veterinar), *aurifex* (*aurifaber*, zlatar), *tinctor* (bojadisar), *pinctor* (*pictor*, slikar), *magister organorum* (izrađivač orgulja i orguljaš) i *musicus* (glazbenik). Kao što se prikazano u popisu zanimanja, za pojedina zanimanja, s obzirom na njihovu latinsku terminologiju, teško je odrediti radi li se o jednoj vrsti profesije (npr. *medicus*, *phisicus* kao liječnici te *speciarius*, *aromatarius* i *apothecarius* kao ljekarnici, odnosno travari) ili nekoliko različitih ili barem djelomice različitih. Što se druge spomenute skupine tiče – ljekarnika i travara, može se reći da strana i domaća historiografija pravi jasnu razliku između pojma *apothecarius* s jedne i *speciarius* i *travarius* s druge strane. Naime, čini se, kako pokazuju istraživanja i vrela, da je *apothecarius* bio obrazovanija osoba, bolje upućen u ljekarništvo te djelomice obrazovan profesionalac, dok su *speciarius*, a osobito *travarius* pripadali skupini slabije obrazovanih i poznavatelja tradicionalnih ljekarničkog umijeća. Zato ih, primjerice u svojim studijama o dubrovačkim obrtima Dragan Roller (*Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb 1951.) i Josip Lučić (*Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Monografije Instituta za hrvatsku povijest, sv. 7, Zagreb 1979.) također svrstavaju u zasebne skupine medicinskih djelatnika. Da je i među zanimanjima *medicus* i *phisicus* postojala određena razlika upućuje, primjerice jedan splitski zapis prema kojem se spominje *phisicus olim sallariatus communis Spaleti*, te statutarna odredba s početka 14. stoljeća nazvana *Quod medicus communis non faciat societatem cum speciariis* – *Komunalni liječnik ne smije se udruživati s ljekarnicima* (*Statut grada Splita 1312. godine. Statuta civitatis Spalati. Splitsko srednjovjekovno pravo. Ius Spalatense medii aevi*, prir. Antun Cvitanić, Split 1998., knj. 3, gl. 47, str. 510-513). Dakle, razvidno je da se u Splitu, ali ne samo ondje, već u gotovo svim dalmatinskim komunama pravi razlika između *medicus* i *phisicus*, pri čemu korištenje različite latinske terminologije može biti formalno, ali čini se vjerojatnije da je stvarno, odnosno da ukazuje na određene razlike između ova dva zanimanja. Tako već spomenuti D. Roller i J. Lučić, držeći se latinske terminologije u dubrovačkim izvorima, razdvajaju ove dvije skupine medicinskih djelatnika. Možda je najbolji argument za nužnost razlikovanja ova dva medicinska zanimanja u ka-

moгу se odrediti uvjeti rada, zahtjevi njihovih klijenata i materijalni položaj profesionalnih djelatnika. Navedimo kao primjer slučaj jednog orguljaša u Rabu. Iako izuzetno važan za razmatranje povijesti rapske glazbene kulture, njegov jedini spomen u bilježničkoj knjizi Andrije Fajete nije povezan s umjetnošću kojom se bavio, niti nam pruža bilo kakve dodatne podatke vezano uz samu glazbenu umjetnost. Radi se tek o jednoj privatno-pravnoj ispravi, sastavljenoj u travnju 1475. godine, kojom je rapski kanonik i bilježnik Toma Stančić izabrao za svoje prokuretove *spectabilis et gloriosus vir dominus Petrus Mudateo* i svog nećaka Tomu *de Stanze* te ih je posebno zadužio da naplate priličnu novčanu svotu od *ducatos tresdecim auri a magistro Iohanne Nigro organorum de Veneciis pro resto vini sibi uenditi*, dakle za vino koje je Mlečanin i *magister organorum* Ivan Nigro kupio, vjerojatno od samog Tome.³ Iz spomenute isprave nije jasno je li sam Ivan Nigro boravio poslovno u Rabu, možda da bi izradio ili popravio rapske orgulje ili na njima svirao, pa je tako u Rabu od Tome kupio i rečeno vino ili je spomenuto vino kupio u Veneciji. No, čini se vjerojatnije da je orguljaški majstor Ivan Nigro određeno vrijeme boravio u Rabu gdje je mogao obavljati više poslova, odnosno mogao je popravljati neke crkvene orgulje, možda u katedralnoj crkvi, mogao je obavljati dužnost službenog orguljaša prilikom obavljanja liturgije ili je, pak, mogao podučavati umjetnost muziciranja na orguljama neku osobu iz redova rapskog svećenstva.⁴ Jer, teško je vjerovati da je kanonik i bilježnik Toma Stančić imao razgranatu trgovinu vina sve do Venecije.

snom srednjovjekovlju jedan podatak koji je 1448. godine zabilježio porečki notar Antun de Tedoris. On je u jednoj ispravi kao stranku napisao sljedeće: *egregius vir magister Nicolaus (prekriženo: medicus) phisicus et zerorais, salariatus communis Parentii* (Državni arhiv u Pazinu, Istarski bilježnici, Antonius de Teodoris, sign. HR-DAPA-8, fol. 29v). Kako iz isprave proizlazi da je *magister* Nikola bio prisutan pri sastavljanju isprave, nema sumnje da je upravo on tražio od bilježnika Antuna da prekriži *medicus* i kao njegovo stvarno zanimanje upiše *phisicus et zerorais*, dakle fizik i kirurg, što dopušta mogućnost da je u tom razdoblju postojala razlika između zanimanja *medicus* i *phisicus*. No, čini se da bi razrješenje ovog problema trebalo ostaviti sve dok se detaljno ne razriješiti pitanje korištenja različite terminologije i stvarnih domena rada medicinskih djelatnika spomenutih pod ovdje navedenim latinskim terminima. U svakom slučaju, u ovom su se radu koristile podjele po zanimanjima koje su u svojim radovima o dubrovačkim profesionalnim zanimanjima izradili spomenuti D. Roller i J. Lučić za razdoblje razvijenog i kasnog srednjeg vijeka.

³ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VI, fol. 51a.

⁴ U Rabu u 15. stoljeću postojao je veliki broj talijanskih, vrlo kvalificiranih djelatnika svih profesija. Na sličnu situaciju nailazimo, primjerice, u Zadru, tada najrazvijenijem gradu Dalmacije, gdje je sredinom 14. stoljeća udio Talijana obrtnika, umjetnika i medicinskih djelatnika bio još veći. Tako u razdoblju od samo dvije godine (1355.-1356.) u Zadru susrećemo jednog ljekarnika (*apothecarius*) i taj je iz Italije. Također susrećemo trojicu zlatara (*aurifices*) i svi su bili Talijani, baš kao i dvojica kirurga. Velik udio profesionalnih djelatnika s Apeninskog poluotoka susrećemo i u slučaju travara i ljekarnika (*speciarium*) od kojih su trojica bili Talijani, a samo jedan iz Zadra, ili u slučaju zidarskih majstora koji su obojica bili Talijani. Naravno, najviše je talijanskih profesionalnih djelatnika bilo iz Venecije, ali i iz Milana, Cremona, Ravenne, Trevisa, Ancone i niza drugih apeninskih komuna. Vidi: *Andrija pok. Petra iz Cantúa. Bilježnički zapisi 1355.-1356.*, sv. 2 (dalje: AC 2), prir. Josip Kolanović – Robert Lejak, Zadar 2003., dok. 33, 89, 110, 147, 150, 177, 235, i dalje. S obzirom na takvu situaciju u Zadru, i to jedno stoljeće ranije, istraživanja pokazuju da je Rab u drugoj polovici 15. stoljeća svoje potrebe za obrtnicima zadovoljavao znatno više iz redova vlastitog komunalnog stanovništva ili stranaca, ali ne iz Italije ili Venecije, već sve više iz istočnojadranskih komuna i hrvatskog zaleđa.

Za istraživanje problematike navedene u naslovu rada manjak podataka u bilježničkoj građi moći će se, barem do određenog stupnja, upotpuniti podacima iz rapskoga statuta,⁵ rukopisa s prijepisom raznih dokumenata koje je prepisao Odoriko Badurina,⁶ bratovštinske knjige sv. Kristofora,⁷ podataka koje u svom djelu donosi D. Farlati⁸ i relevantne literature. Osim što će se nastojati rasvijetliti položaj obrtnika i umjetnika u odnosu na klijentelu, ujedno će se razmatranjem izvorne građe nastojati steći uvid u njihov društveni i ekonomski položaj, kao i u razloge koji su motivirali klijente, odnosno naručitelje radova, da zatraže usluge točno određenih obrtnika i/ili umjetnika.

Bilježnički dokumenti kao privatno-pravne isprave pružaju kako neposredne tako i posredne podatke o poslovnim odnosima pojedinih rapskih obrtnika i njihovu odnosu prema klijentima. To znači da o njihovim djelatnostima i odnosima s naručiteljima njihovih proizvoda saznajemo na temelju izravnih ugovora dviju stranaka, ali vrlo često i na temelju podataka razbacanih u raznim dokumentima u kojima se ti obrtnici, odnosno klijenti, ne spominju kao subjekti. Tako, primjerice, o poslovnoj djelatnosti nekog skromnijeg obrtnika, koji se bavio prehrambenom, tekstilnom ili uslužnom djelatnošću, npr. mesara, pekara, krojača i krčmara, ne nalazimo mnogo konkretnih podataka u bilježničkim spisima koji su izravno vezani uz obavljanje njihova zanata ili na dokumente vezane uz izravne ugovore između njih i njihovih klijenata. Vrlo često podatke o obrtnicima i drugim profesionalnim djelatnicima, o njihovom pravnom, imovinskom, socijalnom ili bračnom statusu, o uspješnosti njihova poslovanja te o odnosu prema klijentima, o njihovom materijalnom statusu, odnosno posjedovanju nekretnina i pokretnina, doznajemo iz bilježničkih isprava kao što su kupoprodajni ugovori, ugovori o mirazu ili ugovori o isplati duga, koji pak često nisu bili sastavljeni za te obrtnike već za razne druge stanovnike grada i distrikta. Naime, u takvim se dokumentima oni nerijetko spominju kao svjedoci, kao rođaci nekih osoba koji su subjekti u nekom ugovoru, kao vlasnici nekretnina (kuća, zemljoposjeda) koji graniče s posjedima koji se spominju u nekoj bilježničkoj ispravi i slično. S druge strane, privatno-pravni dokumenti u kojima se obrtnici i drugi profesionalni djelatnici pojavljuju kao subjekti, prije svega oporuke i inventari dobara, ali i ugovori o mirazu, iako nisu izravno vezani uz njihovo zanimanje, bitno dopunjuju našu spoznaju o raznim aspektima njihova života – bračnom statusu, broju djece, posjedovanju nekretnina i pokretnina, korištenom profesionalnom

---

⁵ *Statut rapske komune iz 14. stoljeća* (dalje: RS), prir. Lujo Margetić – Petar Strčić, Rab – Rijeka 2004.

⁶ Odoriko Badurina, *Velika kamporska kronika. Liber II* (dalje: VKKLII), Arhiv franjevačkog samostana Sv. Eufemije u Kamporu na Rabu.

⁷ DAZd, Bratovštine, Rapske bratovštine, *Liber fraternitatis sancti Christophori, Liber I* (dalje: LFSCI), sign. 76. Kritičko izdanje ove knjige nedavno je objelodanjeno, ali se za pisanje ovog rada koristio i navodi original *Liber fraternitatis*. Vidi: Zoran Ladić – Zrinka Novak, Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule, *Starine HAZU*, knj. 64, Zagreb 2012., str. 61-112.

⁸ Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum*, sv. 5, Venecija, 1775.

alatu, dugovanjima, rodbinskim vezama, pripadnosti profesionalnim i religioznim udrugama, pobožnosti i drugo. Konačno, o radu i životu tih zanatlija i drugih profesionalnih djelatnika dosta saznajemo i iz ugovora o naukovanju i kupoprodajnih ugovora koji dodatno dopunjuju spoznaju o njihovim primarnim djelatnostima. No, kao što je već istaknuto, vrlo su rijetki poslovni ugovori između primjerice postolara, krojača, stolara ili mesara i njihovih izravnih klijenata koji su direktno povezani uz narudžbu nekog njihovog proizvoda, na primjer cipela, čizama, namještaja ili odijela, što je naravno ograničavajući čimbenik s obzirom na to da je tada nemoguće odrediti vrijeme potrebno za rad, cijenu rada, vrste materijala koje su se trebale koristiti u radu i drugo.

Unatoč tome, rapski su bilježnici zapisivali i notarske imbrevijature u kojima su bili naznačeni podatci o klijentu, odnosno naručitelju nekog posla, vrsti narudžbe (konkretni predmet ili usluga), rokovima izrade, cijeni izrade te isticanju zahtjeva klijenata za kvalitetom robe ili pružene usluge. Kao što ćemo pokazati, povremeno su čak zabilježeni ugovori o izradi odjevnih predmeta, bačvi, nabavci životinjskih koža ili prehrambenih namirnica, u kojima se, pored samog obrtnika, spominje i klijent, odnosno naručitelj određenog proizvoda ili posla.

* * *

Zasigurno su najslabije zastupljena skupina rapskih obrtnika, koji se u bilježničkim spisima spominju pri sastavljanju poslovnih ugovora, obrtnici koji su se bavili prehrambenim djelatnostima. Tako se, primjerice, mesari (*becarii*) i pekari (*fornarii*, *fornarie*) iznimno rijetko spominju u takvom kontekstu. No, primjeri trgovanja različitim prehrambenim proizvodima dosta su česti u rapskim izvorima. Tako se u ugovoru o prodaji vina, koje se tada smatralo prehrambenim proizvodom, iz 1476. godine spominje *magister barberius Paullus (Paulus, Paullinus) de Dulfis de Rauena, civis Arbi* kao osoba koja prodaje vino, a Dujam Marušić i Stjepan Gojković, obojica *Morlachi*, dakle Vlasi iz hrvatskog zaleđa, kao kupci. Oni su od brijačkog majstora Pavla primili *modia decemocto cum dimidio vini pro solidos quadraginta paruorum quodlibet modium*, dakle 18,5 modija ili oko 1.535 litara vina po cijeni od 40 malih solida (oko dvije male libre ili 0.35 dukata) za svaki modij, te su mu za spomenutu količinu vina obećali isplatiti 37 malih libara, odnosno, po tadašnjem kursu, oko 6,5 dukata i to do blagdana *sancti Iacobi mensis Iulii* (26. srpnja) iste godine.⁹ Važno je ovdje primijetiti da su se proizvodnjom i prodajom vina bavili pripadnici svih profesionalnih skupina, među kojima je bio i dotični brijač, odnosno ranarnik Pavao *de Dulfis* iz Ravenne, kojeg možemo svrstati u viši srednji sloj rapskog komunalnog stanovništva, kao i spomenuti Vlasi, često novodoseljeni stanovnici u rapskom distriktu. U spomenutom ugovoru je navedena točno određena cijena za kupljenu količinu vina, kao i rok isplate novčanog duga na koji se obvezuju kupci. Pored ovog dokumenta, možemo spomenuti još jedan sličan dokument zabilježen u travnju 1476. godine, u kojem

---

⁹ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 27a.

se navodi da je *magister piliparius*, odnosno kožarski majstor, Ivan Guska kupio od patricija *ser Baptiste de Slouigna* 50 modija vina, odnosno oko 4.150 litara, te ovim ugovorom obećava isplatu duga za vino u iznosu od 100 libara malih, odnosno oko 17,2 dukata po tadašnjem kursu, do blagdana sv. Mihovila (29. rujna).¹⁰ I u ovom se kupoprodajnom ugovoru točno navodi količina vina koje se prodaje, njegova cijena po modiju i ukupna cijena, kao i rok do kojeg se kupci obvezuju isplatiti novčani dug. Zanimljivo je, pri tome, primijetiti da je cijena vina i u prvom i u drugom slučaju bila ista te je iznosila 40 malih solida ili oko 2 male libre (otprilike 0,3 dukata), što pokazuje da se radilo o vinu iste kvalitete koje je u tom razdoblju imalo točno određenu tržišnu cijenu. Već je iz ovih primjera razvidno da su se pojedini rapski obrtnici, pa i medicinski djelatnici bavili trgovinom vinom, barem kao dopunskim poslovanjem koje je omogućavalo dodatne financijske prihode.

Sačuvana je i nekolicina dokumenata koji rasvjetljavaju slične djelatnosti rapskih mesara. Osobito su u tom smislu zanimljivi ugovori vezani uz poslovanje poduzetnog talijanskog mesara Andrije *de Docha*, podrijetlom iz grada Chioggie, koji se, kao što doznajemo iz jednog dokumenta, osim svojim temeljnim zanimanjem, bavio i prodajom vina. Riječ je o ugovoru iz svibnja 1462., kojim se građanin Raba *Thomas Sedmočlib* obvezuje vratiti dug gastaldima bratovštine sv. Nikole – Ivanu Paganu, Andriji *de Docha* i Antoniju *Chaualeru* – u iznosu od 33 male libre i 12 malih solida (oko 5,8 dukata) *pro uino empto ab illis*, dakle za vino koje je kupio od njih.¹¹ No, dok o samoj prodaji mesa iz promatranih bilježničkih dokumenata malo doznajemo, za ocrtavanje njegove temeljne djelatnosti osobito su vrijedne dvije sačuvane oporuke te dva ugovora koji svjedoče o Andrijinom trgovanju životinjskim kožama. Najraniji takav dokument zabilježen je u rujnu 1452. godine, a riječ je o oporuci majstora kožara (*magister peliparius*) Fabijana, koji u svojoj posljednjoj volji, između ostaloga navodi i dug u iznosu od *libras vigintiquatuor cum dimidia*, koji je oporučno namijenio vratiti Andriji za ranije kupljene kože.¹² U nekoliko godina kasnije sastavljenoj oporuci, iz siječnja 1457., navodi se da kožarski majstor (*magister cerdo*) Antun *Judei* (*Zudei*, *Zudieuich*) ostavlja legat od dvije libre mesaru Andriji.¹³ Iako se u ovom dokumentu ne navodi prezime mesara, iz njegova je sadržaja jasno da je riječ o istom obrtniku Andriji *de Docha*, koji je tijekom pedesetih godina 15. stoljeća tek započeo razvijati svoju raznovrsnu obrtničku, ali i trgovačku, djelatnost koja je tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 15. stoljeća dostigla vrhunac. Sudeći po tome što je dotična oporuka sastavljena u godini kada je Rabom, ali i cijelom Dalmacijom, harala jedna od čestih epidemija kuga, a u samom dokumentu se izričito spominje da je Antun

---

¹⁰ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 43a.

¹¹ Toma je obećao vratiti dug do blagdana sv. Jurja mučenika (koji se slavi 23. travnja) i to *proxime futuris*. Nažalost, u ugovoru se ne spominje količina kupljenog vina. No, zanimljivo je da je Andrija *de Docha*, kao *habitor Arbi*, vršio funkciju gastalda jedne rapske bratovštine (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. V, fol. 15a).

¹² DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VI, fol. 61-61a.

¹³ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 117a.

Judei zaražen tom bolešću, nesumnjivo je legat namijenjen mesaru Andriji bio neki zaostali dug, na što upućuje činjenica da su se oporuke zabilježene u vrijeme kužnih epidemija pisale na brzinu, a jedan od osnovnih razloga njihova sastavljanja bio je u želji oporučitelja da uredi sve svoje obveze, pa tako i one vezane uz dugovanja.¹⁴ U jednom kasnijem ugovoru, zabilježenom u rujnu 1468. godine, Andrija prodaje *pellis sesaginta de chastratis* Petru *Clum*, koji je bio *magister cerdo*,¹⁵ a ugovorom iz siječnja 1476. godine prodaje *pellis ducentis quinquaginta bechinis et caprinis* ser Ivanu Rozeto iz Poreča, koji je pritom obećao isplatiti Andriji *de Docha* iznos od *ducatos viginti septem cum dimidio auri*, dakle priličnu svotu od 27,5 zlatnih dukata.¹⁶ Na temelju tih nekoliko podataka može se zaključiti da se mesar Andrija u dužem vremenskom rasponu bavio prodajom koža, a kao njegovi klijenti pojavljuju se rapski kožari te jedan porečki trgovac ili obrtnik. Ima li se na umu da je Andrija imao vlastitu mesnicu u gradu,¹⁷ u kojoj je povremeno držao i učio naučnike ili šegrte,¹⁸ bio vlasnik više zemljišta u gradu i gradskoj okolici,¹⁹ gastald čak tri rapske bratovštine (sv. Nikole,²⁰ sv. Eufemije,²¹ te sv. Kristofora²²) može se zaključiti da je riječ o izuzetno poduzetnom obrtniku, koji je u rasponu od tridesetak godina znatno razgranao svoju djelatnost,

¹⁴ Vraćanje duga od strane oporučitelja bila je jedan od temeljnih izričaja kasnosrednjovjekovne pobožnosti, pa su oporučitelji ili testatori u svim istočnojadranskim komunama vodili računa da ne zaborave sve svoje dugove. Naravno, takav odnos prema nužnosti vraćanja duga od strane oporučitelja bio je u prvom redu motiviran pobožnošću, a proizlazio je iz vjerovanja da je jedan od osnovnih preduvjeta za spas duše i postizanje vječnog života bilo konačno uređenje svih ovozemaljskih poslova, pa tako i vraćanje dugova.

¹⁵ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 40a.

¹⁶ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 21.

¹⁷ O njegovoj mesnici u gradu Rabu saznajemo iz jednog ugovora iz veljače 1465. godine kojim Andrija unajmljuje od ser Kristofora pok. ser Franje *de Citadella* na razdoblje od pet godina *stacionem uel magazenum positum in Arbo sub domo ser Damiani de Dominis ... pro libris quadraginta paruorum* (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VI, fol. 17a).

¹⁸ Ugovor dvojice obrtnika, kožarskog majstora Vrbana i Tomazija, iz svibnja 1465. godine o povratu duga, u kojem se navodi da je jedan od njih (Toma/Tomazije) jedno vrijeme služio i bio naučnik (*famulus*) kod mesara Andrije *de Docha* (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VI, fol. 22a).

¹⁹ Kao što potvrđuje ugovor iz listopada 1459. godine, kojim Andrija *de Docha* kupuje neki vrt od Franje *de Batilago* (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. IV, fol. 14a). Isto potvrđuju i ugovori iz kolovoza 1465. godine, kojim Andrija kupuje neko zemljište *in Chapligo* od Matije Maromana za cijenu od 120 malih libara (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VI, fol. 27), ugovor iz prosinca 1468., kojim Andrija kupuje neku zemlju *in Chamenchar*, koja graniči sa zemljom *fraternitatis ecclesie sancte Marie chatedralis*, i to za 70 malih libara (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 45a), te potvrda o darivanju zemlje iz travnja 1472. u kojoj se kao granična zemlja spominje zemljište u Andrijinom vlasništvu, smješteno *in Caplugo* (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VIII, fol. 23a).

²⁰ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. V, fol. 15a.

²¹ Na to upućuje potvrda o povratu duga bratovštini sv. Eufemije iz kolovoza 1467., u kojem se Andrija navodi kao zastupnik bratovštine, što ukazuje da je vrlo vjerojatno bio i njezin gastald (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VII, fol. 8). Vidi također potvrdu iz rujna 1467. godine, kojom Andrija *de Docha*, kupuje zemlju u ime bratovštine sv. Eufemije (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VII, fol. 8-8a).

²² O tome svjedoči ugovor iz srpnja 1474. godine o davanju vinograda bratovštine sv. Kristofora u najam krojačkom majstoru Antunu *de Cuniglia* (pri čemu se Antun obvezuje na uobičajeno davanje trećine prihoda bratovštini), a u kojem se Andrija spominje kao jedan od gastalda ove bratovštine (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. IX, fol. 39).

stekao brojne nekretnine te je, iako doseljenik iz Italije, stekao veliki društveni ugled unutar rapske komune. Očito je da se osim prodajom mesa, bavio i trgovanjem kožama, što zaključujemo upravo na temelju nekolicine sačuvanih dokumenata u kojima se kao njegovi klijenti spominju kožari, te trgovanjem vinom, kao što potvrđuje već spomenuti sačuvani dokument.

Po svemu sudeći prodaja koža bila je važan segment njegove djelatnosti te, kao što je poznato, i važan dio rapske privrede o čemu svjedoči nekoliko odredbi samog rapskog statuta. Naime, uvidom u tekst rapskog statuta zaključujemo da su upravo mesari bili obrtnici koji su prodavali kože, s obzirom na to da se stoka klala u samom dućanu.²³ Inače, radi se o praksi koja je bila uvriježena u gradovima na prostoru cijele srednjovjekovne Europe.²⁴ O samim pak uvjetima kupnje životinja za klanje, prodaji mesa i životinjskih koža te o kaznama za nepridržavanje tih odredbi govore s podosta detalja spomenute odredbe rapskog statuta.²⁵

U samim bilježničkim ispravama, sudeći prema podatcima zabilježenim u rapskim notarskim knjigama, nema istaknutih nekih posebnih zahtjeva za kvalitetom robe. Naime, kakvoća razne robe, prehrambenih proizvoda kao što su bili vino²⁶ i meso, bila je regulirana raznim odredbama zapisanim u rapskom statutu, gdje se, primjerice, strogo i pod prijetnjom globe, propisivao način kupnje te mjesto klanja stoke (kao što je spomenuto, obično u samoj mesnici). Jednako kao i za mesne proizvode, stroge regulative u vezi s prodajom nekih drugih prehrambenih proizvoda, u rapskom statutu detaljno su zabilježene također u slučaju prodaje ribe. Tako se u jednoj statutarnoj odredbi izričito kaže: "neka se nitko ne usudi nositi na prodaju smrdljivu ribu u ribarnicu, bez dopuštenja Kurije, pod rečenom kaznom, uz gubitak tih riba". Štoviše, kako nadalje govori tekst iste odredbe, ako bi to netko ipak učinio, tada "Zakoniti prijavitelj (tih nedozvoljenih radnji, op.a.) neka dobije trećinu globe,

---

²³ O praksi klanja životinja u samoj mesnici može se zaključivati na temelju nekoliko odredbi rapskog statuta, kao što je, primjerice, odredba naslovljena *De bestiis non excoriandis extra beccariam* u kojoj se, između ostalog određuje da "neka se nitko ne usudi prodati ili derati kožu životinje u mesnici, ako nisu ubijene i oderane u mesnici, bez odobrenja Kurije pod kaznom od 6 perpera" (RS, knj. 4, gl. 4, str. 166-167), te odredba naslovljena *Qualiter debeant solvi datium beccarie* u kojoj je zapisano sljedeće: "Ako pak neki od vlasnika životinja ovog otoka kupi neku veliku ili malu životinju za svečani ili tjedni ručak ili bratovštinu ili za berbu ili za druge svoje poslove, tada, ako je zbog toga bila zaklana u mesnici ili inače, ne plaća za to nikakvu daću" (RS, knj. 4, gl. 5, str. 166-167).

²⁴ Zanimljivo je ovdje spomenuti da se u većim kasnosrednjovjekovnim gradovima u zapadnoj i sjevernoj Europi nastojalo utjecati na mesare da koriste klaonice, zbog sanitarnih razloga te neugodnih mirisa. No, česta je bila praksa da su, baš kao i u Rabu, mesari stoku klali u samom dućanu ili, pak, u dvorištu ili uličicama iza svojih dućana. Vidi: James R. Farr, *Artisans in Europe, 1300-1914*, Cambridge 2000., str. 128-133; Sophie Cassagnes-Brouquet, *Les métiers au Moyen Age*, Rennes 2008., str. 85.

²⁵ *Qualiter debeant vendi carnes in beccaria* (RS, knj. 4, gl. 3, str. 162-165). Vidi također spomenutu odredbu *Qualiter debeant solvi datium beccarie* (RS, knj. 4, gl. 5, str. 166-169).

²⁶ O odredbama vezanim uz kontrolu kvalitete vina vidi već spomenute statutarne odredbe: *De non vendendo vinum in taberna sine bullis super talpono sive operculo* (RS, knj. 4, gl. 9, str. 172-173); *Quod tabernariae et vendrigolae non filent neque carminent* (RS, knj. 4, gl. 9, str. 174-175); *De non dimittendo, stringendo vel devastando vinum alicuius per tabernarios* (RS, knj. 4, gl. 13, str. 176-177).

daćari trećinu, a Općina drugu trećinu”.²⁷ Na taj se način poticala i međusobna kontrola stanovnika rapske komune, čime se dodatno regulirala kvaliteta prehrambenih proizvoda.

Baš kao i obrtnici koji su se bavili prehrambenim djelatnostima, tako se i krojački majstori često spominju u bilježničkim spisima u raznim ulogama, ali se vrlo rijetko spominju u izravnom odnosu s klijentima, odnosno kao konkretni primatelji naruđbi od strane klijenata. Naime, općenito se može ustvrdi da je, s obzirom na razmjerno visoku zastupljenost krojača unutar ukupne populacije rapskih obrtnika,²⁸ njihov spomen u poslovnim ugovorima kojima se naručuje izrada nekog odjevnog predmeta, prilično rijedak. Ipak, da su raša, odnosno gruba tkanina, ali i svila i druge tkanine bile proširene i cijenjene kao materijal od kojeg su se izrađivali odjevni predmeti te da se samom odijevanju polagala iznimna pažnja doznajemo iz oporuka, ugovora o mirazu i inventara dobara bogatijih patricijki i građanki. Isto tako, da se na Rabu trgovalo raznim vrstama tkanina saznajemo iz nekoliko ugovora koje su sastavili rapski bilježnici. Tako u oporuci zabilježenoj u travnju 1459. godine Marija, supruga mesara Marina iz Raba, ostavlja prilično bogatu ostavštinu, a između ostalog svojoj posvojenoj kćeri (*filie adoptive*) Margariti dio vinograda, namještaj, razne odjevne predmete te *brachia trigintaduo rassie quam rassiam portat Venetiis ad tingeredum*, dakle 32 lakta raše,²⁹ odnosno grubog sukna, koje je odvezeno u Veneciju na bojenje.³⁰ Tako je Margarita, kao jedina kći bogate rapske građanke, naslijedila svu njezinu odjeću, kao i grubu tkaninu – rašu, koja se koristila za izradu odjevnih predmeta. Zsigurno je ista ta raša, nakon bojenja u Veneciji, trebala doći u ruke nekom rapskom krojaču koji bi je upotrijebio za izradu nekog odjevnog predmeta ili je, pak, u samoj Veneciji iz nje izrađena odjeća.

Uobičajen slučaj u rapskim bilježničkim spisima nalazimo u oporuci rapske patricijke Marije, supruge pokojnog Petra *de Zaro*, koja je oporučno ostavila neke vrijedne odjevne predmete, kao i kvalitetnu tkaninu za izradu odjeće za koju ne sazna-

²⁷ Ovaj tekst je zapisan u statutarnoj odredbi naslovljenoj *De piscatoribus qualiter debeant vendi pisces et qualiter debeant solvere datium* (RS, knj. 4, gl. 6, str. 168-171).

²⁸ Za ovaj rad, u korištenom uzorku vrela koji pokriva drugu polovicu 15. stoljeća, zabilježena su 292 obrtnika različitih zanimanja, među kojima je 36 krojača.

²⁹ Inače, *brachium*, odnosno lakat, mogao je biti duži ili kraći. Duži lakat iznosio je 679,3 mm, a kraći 639,34 mm. U slučaju da je Margarita od Marije dobila dužu mjeru, tada je ukupna količina tkanine iznosila 21,74 metara, a ako se radilo o kraćem laktu, Margarita je dobila tek nešto manje grube tkanine, odnosno 20,46 metara raše.

³⁰ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 138. Sudeći prema korištenim rapskim vrelima, u drugoj polovici 15. st. djelovao je samo jedan bojadisar u Rabu pa se domaće sukno (raš) vjerojatno često slalo na bojenje u Veneciju. No, i u ostalim su dalmatinskim gradovima, izuzev Dubrovnika, u kasnom srednjem vijeku bojadisari tkanine (*tangari*) bili dosta slabo zastupljeni u odnosu na druge obrte. Čak je i u Dubrovniku, gdje je tekstilna struka bila posebno razvijena, prva bojadisaonica sukna ustanovljena prilično kasno, tek 1398. godine. O tome vidi više u: Joško Belamarić, *Urbanistički aspekti prve dubrovačke industrije u 15. stoljeću*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske. Zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvite Fiskovića" održanih 2003. i 2004. godine*, Zagreb 2008., str. 343, bilj. 12; Roller, *Dubrovački zanati*, str. 58-67.

jemo ni ime krojača koji je s njom trebao raditi ni vrstu odjeće koja je od nje trebala biti izrađena niti kome je ona imala biti namijenjena.³¹ Ovdje vrijedi spomenuti i oporučni legat rapskog patricija Marina *de Poruga* koji u godini kuge, 1456., traži da se proda njegova skupa odjeća, za koju nema podataka je li izrađena u Rabu ili možda u Veneciji, te da se od dobivene svote novaca kupe *libri neccessarii pro conuentu fratrum minorum sancte Euphemie insule Arbi*.³² Da su rapski krojači izrađivali odjevne predmete ne samo od tkanine, već i od krzna i kože, doznajemo iz oporuke izrađivača vesala (*remerius*) Pavla Sarsa *de Scrixia* (iz Karlobaga), koji u ožujku 1456., za trajanja kužne epidemije, ostavlja nekoliko legata, među kojima i onaj namijenjen Petru *de Scrisia*, kojem ostavlja tri male libre *pro vno vesto de palea*, dakle manji novčani iznos za izradu jednostavnog odjevnog predmeta od kože ili krzna.³³ Na taj je način Pavao Sarsa također postao posrednim klijentom nekog rapskog krojača. O tkanini kao predmetu trgovine na otoku doznajemo i iz jednog dokumenta zabilježenog u veljači 1476. godine, u kojem se spominje povrat novčanog dugovanja za kupljenu tkaninu. Ovim ugovorom su Antun Škampić *de Vegla*, dakle iz Krka, i njegova žena Katarina, građani Raba, dogovorili s Nikolinom, sinom Bartola *de Bergamo*, koji je bio prokurator Ivana Rosetto iz Poreča i koji je spomenutom Antunu prodao određenu količinu tkanine za cijenu od 94 male libre ili oko 15 dukata, da će Ivanu vratiti dug od 94 male libre u tri rate do 1479. godine. Ako to ne bi učinili, Antun i Katarina obvezuju se predati Ivanu *vnam suam canipam*, odnosno konobu ili podrum *positam in Arbo sub domo eorum habitationis*.³⁴

Neki podatci iz bilježničkih spisa ukazuju da su bogatiji rapski stanovnici polagali veliku pažnju lijepom odijevanju te su rapski krojači morali biti sposobni udovoljiti njihovim visokim zahtjevima za izradom odjeće u skladu s onovremenom modom. U inventarima bogatijih Rabljana mogu se tako pronaći odjevni predmeti u paunskoplavoj boji (*color paonazzo*), podstavljeni ogrtači (*duploidi*), donje rublje (*brache*) te pojasi (*zona*). Zimi su se nosili kaputi od janječeg krzna te tkana odjeća podstavljena krznima. U mirazima bogatih rapskih građanki nalaze se košulje sa srebrnom dugmadi, zeleni plaštevci i zelene haljine, haljine s utkanim biserima i s rukavima od bijelog, crvenog i plavog baršuna, pamučni velovi te svileni rupci (*vella de seda*) tkani zlatnom žicom.³⁵ Iz navedenog je jasno da je za izradu luksuznije robe bila potrebna velika krojačka vještina, pri čemu ne treba sumnjati da su i neki rapski krojači bili sposobni izraditi kvalitetne komade svjetovne i duhovne odjeće. Ipak, budući da je brojna odjeća bila rađena za pripadnike siromašnijih slojeva, nema sumnje da su rapski krojači najveći dio posla obavljali za pripadnike srednje i niže klase kao što su bili razni obrtnici, mornari, ribari, mlinari, distriktni ljudi koji su se

---

³¹ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 177-178.

³² DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 105-107.

³³ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 94.

³⁴ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 30-30a.

³⁵ Ivan Pederin, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Zagreb 1989., str. 91-92.

bavili stočarstvom i slično. No, i za njih je trebalo izraditi crne *veste* i *gonelle* od raše, košulje, kožuhe, prsluke i ogrtače (*zupponi*, *camise*, *mantelli*) od grube tkanine, lana ili ovčje kože, čarape (*calçe*) i gaće, odnosno *mudande de fustagno* ili *de grisso*, odnosno od pamuka ili grube tkanine. Zato je jasno da su rapski krojači imali svoju klijentelu koja se vjerojatno uglavnom sastojala od pripadnika srednjeg i nižeg staleža, dok su bogati građani i pripadnici patricijata svoju robu pretežito naručivali u tadašnjem središtu mode, u Veneciji.

I komunalno je svećenstvo izradu liturgijske odjeće vjerojatno naručivalo u Veneciji, premda je moguće da su i pojedini, osobito strani krojači iz Italije nastanjeni u Rabu, bili sposobni izrađivati vrlo kvalitetne komade liturgijske odjeće. U ovom kontekstu važno je istaknuti i niz oporuka u kojima obično bogatije rapske građanke i patricijke ostavljaju oporučne legatice za izradu crkvenog ruha. U tom je smislu osobito vrijedna oporuka *domine Dominche de Zura* iz siječnja 1463., udovice pokojnog Petra *Conzenta* iz Raba, koja izražava oporučnu želju da se izrade *due chamisse* (košulje) *et due amitte* (ogrtač ili plašt) *valoris librarum vigintiquinquam paruorum et quod dentur ecclesie sancte Marie chatedralis*.³⁶ Iako se u tom dokumentu ne navodi konkretan obrtnik, ova je Rabljanka, ostavljajući oko četiri dukata za izradu odjevnih predmeta za potrebe katedralne crkve sv. Marije, bila posrednom klijenticom vjerojatno nekom rapskom krojaču koji se bavio izradom crkvenog ruha. Osobito je važno što iz dotičnog zapisa doznajemo i cijenu izrade košulje³⁷ i dva ogrtača, odnosno plašta,³⁸ čija je ukupna vrijednost bila 25 malih libara.

Treba reći nešto i o majstorima koji su se na razne načine bavili obradom drveta imali različite klijente iz redova svjetovnih i crkvenih osoba. Ponekad su, kao što doznajemo iz izvora, pojedini Rabljani ostavljali novčane legatice namijenjene gradnji i uređenju objekata koji su bili od velike važnosti za cijelu rapsku zajednicu. Takav je, primjerice bio lazaret sv. Katarine, koji se intenzivno gradio tijekom druge polovice šezdesetih i sedamdesetih godina 15. stoljeća, o čemu svjedoče i brojni oporučni legatice u kojima su testatori ostavljali veće ili manje svote novca za izgradnju tog medicinsko-solidarnog objekta. Uz radove na istom objektu vezano je i niz ugovora sastavljenih kod pojedinih rapskih bilježnika, a kojima se više majstora stolara i tesara (*marangoni*) obvezalo izraditi određene radove na tom objektu. Tako je, primjerice,

³⁶ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. V, fol. 32.

³⁷ Uz značenje odjevnog predmeta košulje, *chamissa* odnosno *camisia* ima i značenje oprave. Vidi: *Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae* (dalje: LLI), ur. Marko Kostrenčić, sv. 1, Zagreb 1973., str. 158.

³⁸ Riječ *amitta* iskrivljeni je oblik riječi *amicus* i *amiculum*, a označava, kao što je rečeno, odjevni predmet, točnije ogrtač ili plašt koji se nosio tijekom cijeloga srednjeg vijeka. Ta je odjeća bila raznih boja, najčešće crne ili bijele, izrađena od raznih vrsta tkanine, a najčešće od pamuka. Nosili su je i laici i klerici, a ponekad je bila ukrašena zlatom, odnosno protkana zlatnim nitima. Du Cange kao vrstu odjeće spominje i pojmove *amita* i *amittum* kao odjeću koju su tijekom mise nosili svećenici. Povremeno su *amitte* oporučno darovane hospitalima odnosno ubožnicama kao odjeća za siromašne (Carolus du Fresne Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, sv. 1, L. Favre 1883., str. 58, 160, 304, 307, 308, 312, 318, 321, 393, 566). Obzirom na sadržaj legatice očigledno je da se ovdje radi o darivanju usmjerenom prema svećenicima rapske katedralne crkve.

1471. godine zabilježena oporuka kojom Antun *de Picico, civis Arbi*, ostavlja lazaretu sv. Katarine *ducatum vnum auri pro fabrica*, dakle jedan zlatni dukat za gradnju lazareta.³⁹ Koja je osoba bila primatelj ovog novčanog legata, doznajemo iz jednog kasnijeg dokumenta, datiranog 16. travnja 1478., u kojem se navodi da je *magister Matheus marangonus, filius quondam magistri Georgii* potvrdio da je od Antunovog sina Andrije, izvršitelja oporuke Antuna *de Picico*, primio spomenuti legat od jednog zlatnog dukata, što pokazuje da je izvršio svoj posao na dotičnoj građevini.⁴⁰

Zanimljivo je na ovom mjestu primijetiti da je vezano uz radove na istom lazaretu od konca šezdesetih te tijekom sedamdesetih godina 15. stoljeća sačuvano više oporuka u kojima su oporučitelji različitog socijalnog statusa ostavljali novčane oporučne legatate za tekuće radove. Naravno, budući da su u oporukama koristili samo općenitu frazu *pro fabrica lazareti sancte Catharine*, vrlo je teško, osim u rijetkim slučajevima, odrediti za koju su vrstu radova bili namijenjeni njihovi novčani legati, te imena obrtnika koji su pritom bili angažirani. Među najranije zabilježenim oporučnim legatima u kojima se spominje gradnja lazareta onaj je iz veljače 1468., kojim Mandica *de Conciza* ostavlja novčani iznos *s. Marie de Lazareto*.⁴¹ Da su u financijskoj podršci izgradnje lazareta sudjelovali pripadnici svih društvenih slojeva rapske komune svjedoči i oporuka zabilježena u lipnju 1469. godine u kojoj *Mariniza, famula* (služavka) *ser Pedrani de Machina*, istom lazaretu ostavila legat od 20 solida.⁴² Još jedan posredni klijent nekog majstora na gradnji lazareta spominje se u oporuci iz 1476. godine, u kojoj se navodi da oporučitelj Petar, *filius Philippi piscatoris de Sibenco, civis et habitator Arbi*, ostavlja *pro fabrica lazareti sancte Chatharine solidos viginti paruorum pro anima sua*,⁴³ a u dokumentu iz veljače iste godine *domina Chatherina de Biza*, koja oporučno ostavlja *pro fabrica lazareti sancte Chatherine de Chamersario solidos viginti paruorum*.⁴⁴ Oporučno darivanje iste svote novca u svrhu radova na lazaretu zabilježeno je i u oporuci *ser Kristofora de Spalatino, nobilis civis Arbi*, iz ožujka 1476. godine,⁴⁵ kao i u oporuci *domine Chatherine vxoris Anthonii de Scampi de Vegla, ad presens ciuis et habitatrix Arbi*.⁴⁶ Primjetno je da gotovo svi klijenti iz različitih slojeva rapskog društva ostavljaju potpuno isti novčani iznos, 20 solida malih ili točno jednu libru, za potrebe gradnje lazareta sv. Katarine na Komrčaru. To ukazuje da se u ovom slučaju radilo o nekoj odredbi gradskih vlasti o potrebi izdvajanja rapskih stanovnika za gradnju jednog takvog solidarnog i medicinskog objekta, u vrijeme nakon što je u Rabu još uvijek bilo svježe sjećanje na nekoliko teških kužnih epidemija,⁴⁷ a sam grad

³⁹ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VIII, fol. 21-21a.

⁴⁰ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VIII, fol. 21a.

⁴¹ VKKLII, str. 10.

⁴² Isto, str. 12.

⁴³ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 28.

⁴⁴ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 34.

⁴⁵ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 39-39a.

⁴⁶ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 44-44a.

⁴⁷ Osobito su snažno rapsku komunu pogodile dvije velike epidemije kuge koje su komunom harale 1449. te od listopada 1456. do siječnja 1457. godine. Bilježnička građa potvrđuje da su se kužne epide-

uslijed povećanog obima trgovine i priljeva doseljenika imao potrebu za izgradnjom jednog novog objekta u tu svrhu. Oporuke rapskih stanovnika pokazuju da je najmanja darovana svota u svrhu izgradnje lazareta mogla biti spomenutih 20 malih solida, a najviša je ovisila o osobnoj volji oporučitelja. Inače, takav postupak rapskih gradskih vlasti nije bio izuzetak. Naime, gradnja solidarnih, milosrdnih i medicinskih ustanova u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama bila je prilično proširena praksa koja je povremeno bila regulirana i statutarnim odredbama, odnosno reformacijama. Tako su u izgradnji takvih ustanova sudjelovali svi stanovnici pojedinih komuna. Visina njihovih novčanih priloga ponekad je bila točno definirana statutarnom odredbom ili kasnijom reformacijom, a ponekad je ovisila, kao u slučaju rapskog lazareta, o mogućnostima samih oporučitelja. Naravno, osnovni poticaj ostavljanja takvih legata bio je u težnji oporučitelja da i ovim putem olakšaju prijelaz svoje duše u Raj, pa su takvi legati često završavali i frazom *pro remedio anime*. Takve su vrste legata zabilježene, na primjer, u trogirskim oporukama iz druge polovice 14. stoljeća, a gotovo obvezatni dio trogirskih oporuka postaju u 15. stoljeću. Tako je, prema trogirskom statutu, uvedena obveza davanja legata *pro anima* namijenjenih održavanju komunalne ubožnice sv. Duha. Ova je odredba regulirana odredbom u komunalnom statutu ovim riječima: "Quod quilibet civis et districtualis Tragurij suum faciens testamentum teneatur et debeat dimittere in fabrica dicti hospitalis ad minus solidos X parvorum". Dakle, prema ovoj odredbi oporučitelji su bili dužni ostaviti legat u visini od barem 10 malih solida ili pola libre, ali su naravno mogli darovati i veću svotu novca.⁴⁸ U svakom slučaju, iako se ovdje pojavljuje veliki broj klijenata koji su svoj napor usmjerili prema jednom zajedničkom cilju, kao i o vjerojatno većem broju majstora, čija se imena ne navode, nema sumnje da je i ovo još jedan oblik srednjovjekovnog odnosa klijent – obrtnik, pri čemu je ime klijenta poznato, dok ime majstora ostaje najvećim dijelom nepoznato.

Pored spomenutih stolara i tesara, i drugi su obrtnici, koji su se bavili drvopretrađivačkim zanimanjima, povremeno zabilježeni u izvorima u smislu odnosa klijent – obrtnik. Tako se, primjerice, u jednom bilježničkom dokumentu iz 1462. godine navodi kako rapski kanonik, primicerij, prokurator katedrale sv. Marije i notar Toma Stančić, naručuje izradu *tres veges de rouore bonas et bene laboratas*, odnosno tri bačve za vino, za potrebe katedralne crkve sv. Marije, i to od majstora Šimuna Dragoribe iz Raba, koji je bio *magister botarius*.⁴⁹ U istom se dokumentu majstor Šimun obvezao izraditi spomenute bačve *pro modios vigintiuno vini*, dakle točno određene zapremi-

---

mije, iako ne takvog intenziteta kao spomenute dvije, dosta često pojavljivale na Rabu sve do konca 15. stoljeća. Tako zasigurno znamo za još nekoliko epidemija zabilježenih u različitim godinama: u srpnju 1457., zatim u studenome 1457., jednu koja je trajala od srpnja do kolovoza 1458., zatim u prosincu 1460., epidemije koje su trajale od kolovoza do listopada 1464. te od srpnja do kolovoza 1465., te epidemije iz 1480, 1494. i 1499. godine.

⁴⁸ *Statut grada Trogira*, prir. Vladimir Rismondo, Split 1988., Reformacije, knj. 2, gl. 19, str. 226-227.

⁴⁹ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. V, fol. 18.

ne.⁵⁰ Kao zanimljiv primjer angažiranja jednog rapskog stolara navedimo i onaj zabilježen u dokumentu iz svibnja 1469. godine, iz kojeg doznajemo da je nešto ranije, prije sastavljanja toga dokumenta, *magister marangonus* Damjan iz Raba od svećenika i rapskog kanonika Tome Stančića dobio *ius patronatus ecclesie seu capelle sancte Marie de Runcha* (kapela sv. Marije u Runjki) te se obvezao urediti je i upravljati njome. Već sama činjenica da je jedan obrtnik dobio patronatsko pravo nad nekim sakralnim objektom, pa makar to bila i crkvice ili kapela, zorno ukazuje da su i pojedini sposobniji obrtnici mogli biti dovoljno bogati da prihvate takvu obvezu koja je gotovo uvijek bila rezervirana za pripadnike patricijata jer je zahtijevala prilične financijske izdatke. No, to je bila preteška obveza jer Damjan za svog patronata *propter paupertatem* ništa nije napravio (*nichil fecit*), pa mu je spomenutim dokumentom iz svibnja 1469. rapski biskup Ivan *de Schaffa* oduzeo patronatsko pravo i dodijelio ga drugom majstoru, Damjanu *Chiola* iz Raba, koji je po zanimanju bio brijač (*magister barberius*). Brijački majstor Damjan obvezao se ovom ispravom spomenutu crkvicu, odnosno kapelu, *aptare, reparare et copertire*, što jasno ukazuje da je ovaj sakralni objekt u Runjki bio u prilično lošem stanju.⁵¹ Nesumnjivo su usluge rapskih drvoprerađivačkih majstora trebali svi, od pripadnika rapskog puka tj. drugih obrtnika, trgovaca i ostalih do pripadnika rapske društvene i crkvene elite. No, dok su pripadnici puka zasigurno znatno češće usmenim dogovorom rješavali poslovne odnose s majstorima, bilježnički spisi u većoj mjeri bilježe kao klijente stolara, tesara i drugih majstora koji su se bavili obradom drva pripadnike rapskog patricijata koji u drugoj polovici 15. stoljeća u velikoj mjeri grade i uređuju svoje patricijske palače, ali i pojedine rapske svećenike kao i biskupe koji naručuju skuplje radove ili, pak, dodjelom patronatskog prava nad nekom kapelom ili crkvicom istovremeno obvezuju, kao što je pokazano u gornjem primjeru, pojedinog majstora na određene drvoprerađivačke radove. Zasigurno je sklapanje pojedinih ugovora te vrste ovisilo i o cijeni ukupnih radova navedenih u njima jer, kao što svjedoče i primjeri iz drugih istočnojadranskih komuna, zapisivani su samo oni ugovori koji su regulirali poslove čija je vrijednost prelazila određeni novčani iznos, dok se malene sume nisu niti bilježile.⁵²

* * *

---

⁵⁰ Sredinom 15. stoljeća jedan modij vina iznosio je oko 83 litre. Budući da je prokurator katedrale Toma Stančić naručio tri bačve, jasno je da je svaka od njih bila velika te da su imale zapreminu od po nekoliko stotina litara vina svaka. Sve zajedno su imale zapreminu od nešto više od 1.600 litara. Nema sumnje da je za izradu bačvi takvih dimenzija bila potrebna prilična vještina majstora bačvara Šimuna Dragoribe.

⁵¹ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. VII, fol. 19a.

⁵² Tako, primjerice, J. Lučić navodi da se u Dubrovniku u 13. stoljeću za sve poslove čija je vrijednost prelazila 10 perpera morala, prema odredbi dubrovačke komune iz 1275. godine, sastaviti notarska isprava. Kako je vrijednost perpera u to vrijeme bila dosta visoka, otprilike pola dukata, trebao je posao zabilježen u notarskoj ispravi biti prilične vrijednosti. Iz tog je razloga sačuvano malo sličnih ugovora, a većina poslova zasigurno se sklapala usmeno bez pismene obveze jedne i druge strane. Usp. Lučić, *Obrti i usluge*, str. 185.

Pripadnici skupine rapskih medicinskih djelatnika također se povremeno spominju u bilježničkim spisima pa na temelju dostupnih podataka doznajemo ponešto o njihovom odnosu spram klijenata. Zabilježeno je tako nekoliko dokumenata u kojima se spominje obveza pojedinih rapskih građana ili patricija da isplate novčano dugovanje za prethodno kupljene lijekove ili dobivene usluge liječnika.

Na Rabu je u dotičnom razdoblju djelovao velik broj medicinskih djelatnika različitih specijalizacija i različitog stupnja obrazovanja. Tako je, primjerice, zabilježen veći broj komunalnih liječnika (*medicus, psihicus*) koji su, kao što je bilo uobičajeno u tom razdoblju u istočnojadranskim komunama, najvećim dijelom bili stranci školovani obično na nekom od sveučilišta na Apeninskom poluotoku, ponajviše u Padovi. Oni su, kao što pokazuju mnogi onovremeni primjeri iz susjednih komuna, stjecali diplomu liječnika te su predstavljali obrazovan i društveno cijenjen sloj komunalnog stanovništva. Kirurzi (*chirurgicus*) su u odnosu na liječnike imali niži stupanj obrazovanja, a diplome su stjecali ili na sveučilištima ili u nekoj od profesionalnih udruga kakvih je na Apeninskom poluotoku bilo podosta u 15. stoljeću. Ljekarnici (*apothecarius, speciarius*), koji su nakon *Salernskog edikta* kralja Sicilije Fridrika II. Hohenstaufovca iz 1240. godine postali zasebna profesija,⁵³ također su stjecali znanja ili na sveučilištima ili u nekoj od profesionalnih udruga. Pored spomenutih, medicinskom su se djelatnošću bavili i brijači (*barberius, barbitonsor, tonsor*) koji su obavljali manje kirurške zahvate, puštali krv i vadili zube.

Pripadnici različitih medicinskih zanimanja na Rabu zabilježeni su počevši od 14. stoljeća pa je u vrijeme koje ovdje istražujemo u rapskoj komuni već postojala dugotrajna liječnička i ljekarnička praksa na otoku. No, dok je u drugoj polovici 15. stoljeća zabilježen veći broj medicinskih djelatnika na Rabu te više različitih medicinskih zvanja, u 14. stoljeću i prvoj polovici 15. stoljeća, kako su to pokazala dosadašnja istraživanja, poznata su imena tek nekolicine liječnika, kirurga i ljekarnika koji su djelovali na otoku.⁵⁴ Pripadnici tih zanimanja vrlo se često spominju kao

---

⁵³ Dosljedno Salernskom ediktu Venecija je 1258. godine donijela i svoje odredbe o ljekarništvu naslovljene *Capitularia a Medicis et Speciariis observanda* (*Odredbe kojih se moraju pridržavati liječnici i ljekarnici*) prema kojima su se ravnale i kasnije uredbe o tim dvjema strukama. Vidi: Lučić, *Obrti i usluge*, str. 101.

⁵⁴ Najraniji poznati podatak o djelovanju liječnika na Rabu zapsan je 1326. godine kada je ondje kao općinski liječnik (*phisicus*) djelovao Pietro di Brescia kojem je te godine rapska komuna odredila dvogodišnju plaću u iznosu od 200 malih libara ili prema onodobnom odnosu libre i dukata iznos od 62,5 dukata te pravo na stan. Sljedeći podatak, zabilježen u računima rapskih općinskih blagajnika 1334. godine, odnosi se na komunalnog liječnika Martina (*magister Martinus phisicus*) koji je dobio tromjesečnu plaću u iznosu 50 libara ili 200 libara godišnje. Pored liječnika, rapski dokumenti iz istoga razdoblja spominju i komunalnog kirurga Tomu (*magister Thomasius ciruichus seu ciroscopicus*) koji je iz komunalne blagajne primao godišnju naknadu od 100 libara (31,25 dukata). Pored redovite godišnje komunalne naknade primali su komunalni liječnici i kirurzi vjerojatno i naknade od pojedinih svojih pacijenata, za što potvrdu nalazimo u rijetkim sačuvanim dokumentima iz toga doba. Nakon što je dotični kirurg umro u prosincu 1334., komuna je na njegovo mjesto dovela novog kirurga Andriju iz Zadra. Pored spomenutog liječnika te dvojice kirurga, spominju se u drugoj polovici 14. stoljeća još dvojica komunalnih liječnika, i to 1371. *dominus Johannes de Citadella*, a 1404. *Gabriel qm. Johannis Valerii de Tarvisio*. Kao prvi poznati komunalni ljekarnik na Rabu spominje se 1326. (*speziale del comune*)

komunalni službenici, a onovremeni izvori govore i o načinu prikupljanja novčanih sredstava potrebnih za njihovo plaćanje. Poznata je tako odluka rapskoga komunalnog Vijeća iz 1443., kojom je nametnut poseban porez rapskim stanovnicima za plaćanje liječnika (*collecta per il medico*). Bio je to odgovor na odluku mletačkih vlasti koje su, nakon uspostave vlasti na otoku 1409. godine, odlučile ukinuti isplatu godišnjih naknada liječnicima iz komunalne blagajne pod izlikom da niti prije toga razdoblja rapska komuna nije imala komunalnih liječnika, što, naravno, nije odgovaralo istini. Odluka Vijeća iz 1443. odmah je stupila na snagu, ali budući da nije odmah dobila potvrdu mletačkih vlasti, dio rapskog stanovništva, osobito pučani, izbjegavali su plaćanje poreza. Tek su nakon potvrde mletačkoga dužda Nikole Trona iz 1473. godine o njegovoj ispravnosti svi stanovnici rapske komune započeli njegovo redovito plaćanje. Ta je odluka dodatno bila regulirana dukulom sindika za Dalmaciju Marka Lo-redana iz 1488. godine, kojom je određeno da porez za plaćanje liječnika moraju među pučanima skupljati predstavnici pučana, a među plemićima predstavnici plemića.⁵⁵

Pored različitih medicinskih djelatnika koji su djelovali kao komunalni službenici, zasigurno je jedan dio tih djelatnika djelovao i samostalno, stječući prihode od davanja liječničkih usluga stanovnicima rapske komune, ali stječući zaradu i na različite druge načine. Zabilježeno je tada i više ugovora koji osvjetljavaju njihovu djelatnost te odnos prema korisnicima njihovih usluga. Treba istaknuti da se Rab u drugoj polovici 15. st. uklapa u opću sliku zdravstvenih prilika u gradovima istočne obale Jadrana toga vremena. Naime i ondje su, kao što to potvrđuju mnogi sačuvani ugovori o liječenju, takve isprave potpisivali s jedne strane pojedinci koji su trebali različite medicinske usluge, a s druge strane obično neizučeni liječnici, brijači i putujući iscjelitelji (litotomisti, herniotomisti). Potpisivanjem takvih ugovora obje su se strane nastojale osigurati od neželjenih posljedica i kasnijih tužbi. Rijetko su takve ugovore, međutim, potpisivali učeni doktori medicine s liječničkom diplomom.⁵⁶

Marko Tailer koji prima godišnju plaću u iznosu 15 groša (*solidos grossorum*), pri čemu je jedan dukat u to vrijeme iznosio 24 groša što, opet, znači da se radi o maloj plaći te da je ljekarnik najviše prihoda dobivao kroz poslovanje s klijentima, odnosno pacijentima. Nešto kasnije, 1334. godine, spominje se i komunalni kirurg Ruder (*magistro Rugerio ciruicho*) koji je ujedno bio i vlasnik ljekarne. On je, sudeći po sadržaju dokumenta u kojem se spominje, u svojoj apoteci (*statio spiciaria*) pored lijekova prodavao i vosak, tintu, papir te razne druge potrepštine. Do druge polovice 15. st. povremeno se, iako rijetko, spominju pojedini apotekari na Rabu. Oni su, po svemu sudeći, jednako kao liječnici i kirurzi dobivali stalnu naknadu od rapske komune. Ali, čini se, da komuna nije u tom razdoblju u kontinuitetu imala komunalnog ljekarnika, već je samo povremeno uzimala ljekarnika u komunalnu službu. Mirko Dražen Grmek, *Povijest zdravstva na Rabu, Medicinar*, god. 3, br. 6, Zagreb 1949., str. 291-302; Marija Horvat-Weiss, *Prilog povijesti zdravstvene kulture Raba, Farmaceutski glasnik*, god. 31, br. 4, Zagreb 1975., str. 85-91.

⁵⁵ Grmek, *Povijest zdravstva*, str. 297-298.

⁵⁶ Ugovori s magistrinom fizikom u tom su razdoblju zaista vrlo rijetki, pa ih tako ne nalazimo niti u uzorku ovdje promatranih bilježničkih vrela. Jedan od rijetkih takvih ugovora potječe iz Dubrovnika iz 1388. godine. Mirko Dražen Grmek, *Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskoga područja, u: Iz hrvatske medicinske prošlosti: Spomen knjiga Zbora liječnika Hrvatske*, ur. M. D. Grmek i S. Dujmušić, Zagreb 1954., str. 148-149, 156-157.

Nerijetko se u bilježničkim spisima, u raznim ugovorima, oporukama i drugim vrstama isprava spominju i ljekarnici koji trguju različitom robom u svojim apotekama, koja, kao što ćemo vidjeti, i nije uvijek vezana uz liječenje.

Pripadnici različitih medicinskih zanimanja spominju se u drugoj polovici 15. stoljeća na Rabu vrlo često, pa izvori bilježe više od 30 pojedinaca koji se bave različitim područjima medicine.⁵⁷ Spomenimo, primjerice, samo komunalnog liječnika Andriju iz Milana koji boravi na otoku sredinom 15. stoljeća, u vrijeme nekoliko teških kužnih epidemija. Sudeći po njegovu spomenu u izvorima, pri čemu se prvi put u svojstvu svjedoka spominje u jednom dokumentu iz 1455. godine, a drugi put prilikom kupnje ovećeg imanja usred grada Raba 1457. godine, moglo bi se zaključiti da je taj liječnik boravio u Rabu tijekom jedne od najtežih epidemija kuge koja je trajala od listopada 1456. do prosinca 1457. godine. Zasigurno je zbog ostanka u gradu u tim teškim trenucima dobio znatnu naknadu od rapske komune, a na što upućuje i činjenica da je u kolovozu 1457. godine u samom gradu kupio oveće zemljište.⁵⁸

Pored spomenutog primjera, u bilježničkim su vrelima zapisani i mnogi drugi koji ukazuju na djelatnost medicinskih djelatnika u rapskoj komuni na zalasku srednjeg vijeka. Sama činjenica da je ondje u promatranom razdoblju djelovalo više od 30 različitih medicinskih djelatnika (*apothecarius, chirurgicus, medicus, aromatarius, speciarius*), a i sama rapska komuna imala plaćene liječnike, kirurge i ljekarnike, jasno pokazuje da se u ovo doba zdravstvenom stanju svih stanovnika, a osobito onih iz najviših društvenih slojeva, pridavala veća pozornost negoli tijekom druge polovice 14. stoljeća, odnosno u vrijeme kada je kuga, nakon gotovo tisuću godina relativnog mirovanja, poharala cijelu Europu. Zbog toga, ali i zbog činjenice da je Rab, unatoč svim neprilikama koje su ga zadesile tijekom 15. stoljeća, bio prosperitetan grad s populacijom koja je u tom razdoblju dostigla svoj vrhunac i bila veća negoli tijekom

⁵⁷ Primjerice, rapski izvori u drugoj polovici 15. stoljeća spominju komunalnog liječnika Baltazara Matelića (Matelkić). Ugovorom potpisanim 1452. godine on je uzeo na nauk Martina, sina Grge krojača, na razdoblje od pet godina. Martin se, kao što je uobičajeno za ugovore o šegrtovanju, obvezao da će služiti liječnika i slušati ga, a Baltazar Matelić da će svoga učenika odijevati i hraniti te učiti čitanju, pisanju i liječenju. Pored njega, zabilježen je 1462. liječnik Nikola Mesalić, a 1489. Andrija *de Chamera Mutiniensis* koji je te godine uzeo na nauk Blaža, sina senjskog zlatara Lovrinca. Pored njih u izvorima je zabilježen i liječnik Gianpaolo Marotto iz Verone koji je postao rapski *civis et habitator*, a od 1478. liječnik u zadarskoj komuni. Koncem ovdje promatranog razdoblja, 1493. godine, spominje se i liječnik Niccolo iz Padove. Pored liječnika, u istom se razdoblju spominju i pojedini kirurzi, pa tako 1485. Nikola Ivanov, a 1499. Pavao *de Dulfis* iz Ravenne koji te godine sastavlja i svoju oporuku. Ujedno su česti spomeni i različitih ljekarnika među kojima su izvorima spominju Marsio iz Ortone 1456. godine, Antonio de Monte Ulmo iz Marki 1470. godine, Petar Testa iz Kopra koji na Rabu djeluje od 1462. do 1476., zatim aromatarij (ljekarnik ili travar) Bernard *de Custino* 1484. godine, pa Ivan iz Like, te na koncu ovdje promatranog razdoblja Bernard iz Herceg Novoga koji je u rapskim bilježničkim knjigama zabilježen 1494. godine. Vidi: Ivan Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, Rab 2011., str. 80-81; za Pavla Dulfisa iz Ravene vidi: VKKLII, str. 77; za Petra Testu vidi: DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. V, fol. 12a; sv. X, fol. 47.

⁵⁸ Grmek, *Povijest zdravstva*, str. 298.

nekoliko kasnijih stoljeća,⁵⁹ te zbog činjenice da je u ovoj komuni postojao relativno brojna sloj dobrostojeće srednje klase trgovaca i obrtnika, jasno je da su rapski medicinski djelatnici imali relativno široku bazu potencijalne klijentele. Odnos medicinskih djelatnika na Rabu i korisnika njihovih usluga uvelike rasvjetljavaju podatci iz bilježničkih knjiga.

Tako se u oporuci iz rujna 1456. godine, kada je Rabom harala kužna epidemija, navodi da je oporučiteljica *Thomiza vxor Zore de Martignolo* u cilju osobnog izlječenja kupila od rapskog apotekara Benedikta *de Bergamo* neke lijekove u njegovoj apoteci za cijenu od tri libre i devet malih solida, te još neke "druge stvari" za 22 libre, što mu sada oporučno vraća.⁶⁰ U istoj se oporuci također navodi da je i njezin pokojni muž Kvirin kupio neke lijekove, ali *in apotheca* Benediktovog brata Petra u vrijednosti od četiri libre i pet solida malih, pa Tomica sada vraća i suprugov dug.⁶¹ Jedan od onih koji je financijski prosperirao svojom medicinskom profesijom bio je apotekar Ivan *de Cimalarcho* (*Zimalarcha*) iz Venecije, kojega rapski bilježnici oslovljavaju titulom *prudens vir*,⁶² a koji je u studenom 1473. Rabljaninu Franji Boljaru prodao neke *rebus de eius* (Ivanove) *stacione siue apotheca*. Nema sumnje da se ovdje radi o prodaji nekih lijekova. Franjo zasigurno nije kupio lijekove za liječenje kužne bolesti, jer se te godine epidemija kuge ne spominje u rapskim vrelima, već je vjerojatnije to učinio zbog neke druge bolesti od koje je bolovao on sam ili možda netko od članova njegove obitelji. Istim ugovorom spomenuti se Franjo obvezuje da će za lijekove ljekarniku Ivanu *de Cimalarcho* platiti prilično visoku svotu novaca – 93 male libre ili otprilike 15 zlatnih dukata.⁶³ Godine 1474. bilježnik Andrija Fajeta zapisao je jednu ispravu u kojoj se spominje kako je rapski patricij Bernard *de Zaro* predao drugom rapskom patriciju Nikoli *de Zudenico ducattos decem auri*, a koje je Nikola bio zadužen predati nekom Antunu Majneniću koji je kao *magister tonsor* nekoliko godina ranije liječio Bernarda.⁶⁴ Iako se u ugovoru ne navodi Antunovo podrijetlo, njegovo prezime upućuje na zaključak da se radilo o osobi iz Dalmacije ili hrvatskog zaleđa. Zasigurno je Antun bio sposoban ranarnik jer bi inače bilo teško povjerovati da bi se Bernard *de Zaro*, pripadnik jedne od najmoćnijih rapskih patricijskih obitelji tog vremena, liječio kod neke nestručne osobe.

⁵⁹ Rapska komuna je prema mišljenju nekih istraživača u to vrijeme imala oko 4.000 (Dušan Mlacović, *Građani plemići: pad i uspon rapskog plemstva*, Zagreb 2008., str. 99, 110-116), a prema mišljenju drugih između 5.000 i 6.000 stanovnika (Tomislav Raukar, Rab sredinom XV. stoljeća, *Croatica christiana periodica*, god. 22, br. 42, Zagreb 1998., str. 28).

⁶⁰ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 98-98a.

⁶¹ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 98a.

⁶² Vidi, na primjer: DAZD, RB, AF, kut. 1, sv. IX, fol. 19. Inače, ovu su titulu dalmatinski bilježnici prilično rijetko nadijevali, a kada su je koristili ona je uvijek bila vezana uz vrlo poštovane, učene i ugledne osobe u pojedinim komunama. Naravno, upravo zbog činjenice da se ovaj pridjev nadijevao iz spomenutih razloga, on nije bio vezan isključivo uz skupinu patricijata, već su je bilježnici povremeno bilježili uz imena običnih građana, stanovnika ili stranaca.

⁶³ DAZD, RB, AF, kut. 1, sv. IX, fol. 19.

⁶⁴ DAZD, RB, AF, kut. 1, sv. IX, fol. 44b.

Da se klijentela rapskih medicinskih djelatnika razlikovala po svom društvenom položaju svjedoči jedna isprava iz srpnja 1474., čiji sadržaj kazuje kako je apotekar Nikola iz Bergama, pripadnik obitelji koja je koncem 15. stoljeća ušla u redove rapskog patricijata, prodao nekom Jurju *de Zuxin certis rebus habitis de sua apotecha*, dakle ili lijekove ili neku drugu robu iz svoje apoteke, koja je bila smještena u gradu Rabu, a za koje mu je Juraj ostao dužan sedam malih libara i jedan mali solid, odnosno nešto manje od jednog i pol dukata. Valja istaknuti da je cijena lijekova ili robe koje je Juraj kupio možda bila i viša, ali je moguće da je on već ranije podmirio dio duga. No, budući da Juraj u trenutku sastavljanja ove isprave nije imao spomenutu svotu novca, morao je založiti na ime duga *peccudes quinquam*, odnosno pet grla sitne stoke.⁶⁵ Iako u ispravi nije navedeno Jurjevo podrijetlo i društveni status, on zasigurno nije, niti po društvenom statusu niti po bogatstvu, pripadao uglednijim rapskim obiteljima, što, nadalje, upućuje da su usluge ljekarnika barem povremeno koristili i pripadnici nižih društvenih slojeva, možda i distriktualci. Kako ne znamo je li se radilo o kupnji lijekova ili neke druge robe teško je ustvrditi je li dotični Juraj trebao ljekarnikove usluge radi liječenja neke bolesti ili je pak u njegovoj apoteci nabavio neke druge predmete za svakodnevnu upotrebu. Čini se da je Mlečanin Ivan *de Cimalarcho* bio vrlo cijenjen među pripadnicima rapske elite jer se kao njegovi klijenti pojavljuju pripadnici najuglednijih rapskih patricijskih obitelji. Tako se u jednoj ispravi iz svibnja 1477. spominje kako su sestre, *domine* Bartolomeja i Katarina, kćeri pokojnog Andrije *de Dominis*, obećale vratiti dug apotekaru Ivanu u iznosu od *libras vigintiduos paruorum pro certa sarza et aliis rebus habitis ab ipso de stacione sua*, dakle 22 male libre ili oko četiri zlatna dukata za neke tkanine i druge stvari koje su kupile u njegovom dućanu. Istoga je dana i njihov brat Damjan *de Dominis* obećao povrat duga ljekarniku Ivanu, u iznosu od 17 malih libara i jednog malog solida, i to za neke tkanine koje je kupio u Ivanovoj apoteci. Sestre Bartolomeja i Katarina i njihov brat Damjan obećali su vratiti dug Ivanu *ad festum Assencionis Domini nostri Iesu Christi proxime futuris de 1478*.⁶⁶ Osobito je zanimljiv posljednji dokument koji ovdje spominjemo, sastavljen 1475. godine, a iz kojeg saznajemo da je *magister aromatarius* Jakov iz Famaguste, u čijem je dućanu (*in stacione*) u Rabu sastavljen ovaj dokument, kupio od *prudenti viro ser Ivana de Cimalarcho* neke *rebus et bonis spiciarie sue*, a koje je Mlečanin možda nabavio osobno ili preko svojih veza u Veneciji. Za kupnju spomenutih predmeta i dobara, a koji su bili nužni za obavljanje njegovog posla, Jakov je obećao isplatiti Ivanu, u roku od tri godine, svotu od 88 malih libara ili oko 15 zlatnih dukata. Ako Jakov ne bi mogao platiti rečenu svotu u razdoblju od spomenute tri godine, bio je dužan Ivanu predati *omnia bona stacionis sue*, čime bi praktički ostao bez niza osobnih, kućanskih i predmeta koji su bili vezani uz njegovu djelatnost.⁶⁷ Da su rapskim liječnicima dolazili i stanovnici iz drugih komuna te s hrvatskog kopna potvr-

⁶⁵ DAZD, RB, AF, kut. 1, sv. IX, fol. 39a.

⁶⁶ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 13.

⁶⁷ U skladu s ugovorom ovom je prilikom sastavljen i popis dobara i predmeta koje je *magister aromatarius* Jakov imao u svom dućanu, a koje je stavio u zakup dok ne vrati dug (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. X, fol. 23a).

đu je bilježnički zapis iz 1478. godine, u kojem je zapisano kako je neki Juraj Krajač iz Lazića u Lici poslao rapskom liječniku svoga sina zbog bolesti kuka.⁶⁸

Iz ove kratke raščlambe vezane uz medicinske djelatnosti u Rabu moguće je iznijeti nekoliko zaključaka. Prije svega, može se reći da je broj ovih profesionalnih djelatnika u odnosu na nekoliko tisuća stanovnika komune bio relativno zadovoljavajući te da je Rab u tom smislu na koncu srednjeg vijeka bio među naprednijim komunama istočnojadranske obale. Sudeći prema svotama novca koje su za liječenje izdvajali oboljeli rapski stanovnici proizlazi da je materijalni odnosno financijski položaj medicinskih djelatnika bio prilično dobar, jer se u svim promatranim slučajevima radi o prilično velikim svotama novca. K tome valja imati na umu da su neki medicinski djelatnici bili plaćeni i od rapskih komunalnih vlasti. Navedeni primjeri također pokazuju da su kvalitetne medicinske usluge bile dostupne u prvom redu klijentima iz viših društvenih slojeva, prije svega patricijatu. No, neki podatci ukazuju da su i pripadnici ostalih komunalnih društvenih slojeva – građani, stanovnici, pa i distriktualci ponekad imali financijske mogućnosti da plate liječnički tretman ili barem usluge travara. Budući da niti jedan od dokumenata u kojima se donose informacije o liječenju nije sastavljen u vrijeme kada je Rabom harala neka kužna epidemija, očigledno je da se radilo o slučajevima individualnih oboljenja. Uostalom, osim povremene osobne solidarnosti pojedinih rapskih liječnika prema oboljelima od kuge kroz pružanje njege i olakšavanje bolova, tadašnja medicina nije mogla ništa učiniti za zaražene osobe.

* * *

Kao što je već istaknuto, uz spomenute poslovne ugovore, vrlo zahvalna vrela za proučavanje odnosa klijenta i profesionalnog djelatnika su oporuke, zbog toga što oporučitelji, u skladu sa svojim mogućnostima, ostavljaju brojne legatne za izradu mnogih liturgijskih i umjetničkih predmeta te predmeta umjetničkog obrta (misali, brevijari, kaleži, križevi, relikvijari, zavjetne slike). Budući da je uzorak ovdje promatranih vrela velikim dijelom sastavljen od bilježničkih spisa, logično je da on sadrži i brojne oporuke koje su sastavljali rapski bilježnici, a u kojima nailazimo na podatke o takvom izražavanju pobožnosti i, posljedično, umjetničkoj produkciji. Naravno, karakteristično je za rapske, kao uostalom i oporuke iz drugih komuna, pravilo prema kojem je u slučaju narudžbe za izradu nekog sakralnog ili liturgijskog predmeta poznato samo ime klijenta, odnosno osobe koja sastavlja oporuku, ali gotovo nikad i ime majstora koji je trebao izvršiti posao. Budući da oporučitelj kroz svoju posljednju volju vrlo promišljeno dijeli svoju ovozemaljsku imovinu, nerijetko nam je poznata i cijena predmeta čiju je izradu naručio. No, majstor koji je trebao izvršiti oporukom određeni posao uvijek u takvim slučajevima ostaje anonimn. Tako, primjerice, u kolovozu 1456. neki Juraj, *habitor Arbi et filius quondam Douini*, koji sastavlja oporuku jer odlazi u rat protiv Osmanlija (*ad conflictum Theuchorum ad*

---

⁶⁸ Pederin, *Rab u osviti*, str. 90.

pugnandum pro fide catholica), ostavlja crkvi sv. Kristofora *de Roncha* 20 malih libara ili oko tri dukata za radove (*pro fabrica*) koji se na njoj provode.⁶⁹ Ali, pritom ne navodi koji bi majstori za dotične radove trebali biti angažirani. O samim majstorima ne doznajemo ništa niti iz oporuke bogatog seljaka Andrije Crnog, sina Ivana Crnog, *de villa Chisse de Noualia*, zabilježene u svibnju 1461., koji traži da se izradi *vnum paramentum fulcitum valoris ducatos duodecim boni auri* za katedralu *sancte Marie*, dakle jedno urešeno svećeničko ruho u vrijednosti od 12 zlatnih dukata za rapsku katedralu. Iako se radi o zahtjevnom poslu na kojem je mogao raditi samo iskusan majstor krojač (možda i neki svećenik), njegovo se ime ne navodi. Uz to, Andrija je ostavio novčani legat za izradu *vnam lampadem de die et de nocte ante sacrosanctum corpus domini nostri Iesu Christi* i to za istu crkvu, no niti ovdje se ne navodi ime majstora koji je trebao izraditi spomenuti svijećnjak. Konačno, isti oporučitelj daruje *libras viginti paruorum in reparatione ecclesie sancte Catherine de Chessa*, dakle oko tri dukata za popravak župne crkve sv. Katarine u ovom selu pored Novalje u rapskom distriktu.⁷⁰ Dakle, iako se Andrija pojavljuje nekoliko puta kao klijent i naručuje izradu liturgijskih predmeta ili rad na sakralnom objektu, niti jednom ne spominje imena majstora koji su imali izvršiti posao, već tu odluku prepušta izvršiteljima (*executores, commissarii*) svoje oporuke. Sličnih primjera u rapskim oporukama kasnoga srednjeg vijeka ima zaista velik broj pa ćemo u nekoliko sljedećih primjera ukazati na nešto specifičnije oporučne legate kao što su oni u kojima se oporučitelji pojavljuju kao naručitelji izrade slika te brojnih predmeta od srebra i zlata namijenjenih liturgiji: ruha, misala i brevijara.

Vidjet ćemo da i u većini takvih primjera majstori, odnosno umjetnici, ostaju anonimni, pa se tek u rijetkim slučajevima uspijeva odgonetnuti ili pretpostaviti tko je bio umjetnik zaslužan za izradu pojedinih umjetnina, od kojih su neke i do danas ostale sačuvane kao dio bogatog povijesno-umjetničkog naslijeđa Raba. Nasuprot tomu, imena klijenata – naručitelja tih umjetnina vrlo su često poznata. U promatranom rapskom uzorku vrela naručivanje slika za pojedine crkve ne spominje se prečesto. Ipak, primjere naručivanja slika nalazimo u više oporuka kao, na primjer, u onoj iz prosinca 1459. u kojoj oporučiteljica patricijka Eufemija, žena Krste *de Franzolino*, *oppressa senectute et infirma corpore*, od izvršitelja njezine oporuke traži da se izradi *vnam pallam siue anconiam et ipsam ponere in ecclesiam sancte Marie monialium*,⁷¹ naravno, ne navodeći ime slikarskog majstora koji je trebao izraditi spomenutu svetačku sliku. Patricijka Eufemija, *vxor nobilis viri ser Georgii de Fiascono*, u svojoj oporuci zapisanoj u travnju kužne, 1467. godine, traži da *fieri vnam palam librarum centum paruorum*, dakle da se izradi slika sakralnog sadržaja vrijedna oko 16,5 dukata, a koja se imala postaviti iznad oltara sv. Nikole u crkvi ženskog benediktinskog samostana sv. Andrije. Pritom je naručiteljica istaknula da se na ovoj slici svakako treba prikaza-

⁶⁹ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 96a.

⁷⁰ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 156-157.

⁷¹ DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. IV, fol. 17. U ovom slučaju nije spomenuta niti vrijednost odnosno cijena izrade slike. Tek se navodi da se u tu svrhu treba izdvojiti dio od ukupne svote od 183 libre.

ti lik njezine imenjakinje – sv. Eufemije.⁷² Ime majstora koji je trebao izraditi sliku nije navedeno, već je odluka o tome ostavljena ili izvršiteljima oporuke ili pak samim redovnicama. No, zanimljivo je spomenuti da je za izradu jedne sakralne slike s nepoznatim motivima, a za isti oltar sv. Nikole u crkvi samostana sv. Andrije, oporučni legat u prosincu 1460. darovao i rapski patricij Marin *de Poruga*, koji je, kako sam ističe, sastavio oporuku u strahu od kuge koja je tada harala Rabom.⁷³ Marin je, za potrebe izvršenja ovog legata i za uređenje oltara sv. Nikole u samostanu sv. Andrije darovao *monialium pecudes sexdecim, agnellos octo et capras sex ad faciendum vnam anchonam et vnam suffitam supra dicto altare*, dakle prilično veliki broj stoke (ukupno 30 grla) pod uvjetom da redovnice ovog samostana naruče izradu jedne slike i uređenje spomenutog oltara. Ima li se na umu da je rapska patricijska obitelj *de Poruga* u svom posjedu imala brojne pašnjake u Novalji, koje je davala u najam lokalnom stanovništvu ili izbjeglicama pred Osmanlijama, te je na njima držala stada stoke, nije neobično što je Marin *de Poruga* na taj način odlučio financirati izradu dotične slike.⁷⁴ Ono što je osobito važno vezano uz dva spomenuta legata, darovana od Eufemije i Marina za uređenje oltara sv. Nikole i izradu slike u crkvi samostana sv. Andrije, jest činjenica da oni predstavljaju dio dugotrajnijeg procesa obnove samostana sv. Andrije koji se odvijao sredinom i u drugoj polovici 15. stoljeća. Tada je više rapskih patricija i građana ostavljalo oporučne legate za uređenje samostana i njegove crkve, a između ostalog i za izradu nekog većeg oltarnog poliptiha, čija je izrada bila preskup financijski izdatak za samo jednog klijenta.⁷⁵ Zanimljivo je primijetiti da je upravo negdje u to vrijeme naručena izrada raskošnog poliptiha od ugledne mletačke slikarske obitelji Vivarini, čiji su članovi, slikari Antonio i Bartolomeo, 1458. godine naslikali veliki poliptih za glavni oltar crkve sv. Bernardina, ostavštinu patricija Petra *de Zaro*,

⁷² DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 197a.

⁷³ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 152a-154.

⁷⁴ Na temelju rapskih vrela iz 14. st. Dušan Mlacović zaključuje da je "... *Ser Frane de Poruga* kupio neke objekte u Novalji, što bi bilo besmisleno da tamo nije imao uhodane ekonomske poslove o kojima, doduše, iz notarskih spisa ništa ne znamo. *Ser Volcina* imao je pastira za sitnu stoku (*bravarius*), a stoka se u spisima gotovo uopće ne spominje" (*Gradani plemići*, str. 240). Doduše, kao što se vidi i iz Marinove oporuke, djelatnost obitelji *de Poruga* vezano uz stoku na području Novalje nešto je bolje dokumentirana za razdoblje 15. stoljeća. Uz spomenuti legat u stoci namijenjen za izradu slike, a koji se spominje u oporuci koju je sastavio 1460. godine, isti je oporučitelj u svojoj oporuci sastavljenoj u studenome 1456. godine, koja je također bila kužna, oporučio bičevalačkoj bratovštini sv. Kristofora, čiji je bio član, *pecudes viginti magnas et decem agnellas paruas cum hoc quod ipsa tenentur facere omni anno vnam caritatem in suo anniuersario fratris dicte fraternitatis*. Dakle, ponovno je darovao prilično velik broj stoke sitnog i krupnog zuba, ovog puta jednoj bratovštini pod uvjetom da ona svake godine, na dan njegove smrti, organizira objed za gradske siromahe (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 105-107).

⁷⁵ O samostanu sv. Andrije i njegovoj obnovi u 15. stoljeću vidi: Miljenko Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, Zagreb 2001., str. 116-130. O načinu na koji se dijelom financirala obnova samostana i crkve sv. Andrije svjedoči dokument koji je zabilježio u svojoj kronici Odoriko Badurina, a datiran je 10. veljače 1488.: "Zbor kardinala iz okolice Rima izdaje dekret. Tu stoji: Kako nam je kazivao zadarski arcidjakon Stj. *de Cortesi*, crkva je koludrica sv. Andrije (u Rabu) restaurirana i dobro čuvana. Zato na molbe rečenoga Stjepana dajemo a I. *Vesperis usque ad secundis* za dan sv. Andrije Apost., sv. Benedikta, *Corpus Christi*, sv. Eufemije i za dan dedicationes one crkve, svaki kardinal (daje) po 100 dana oprosta onome, koji isprovijeden pohodi onu crkvu i štogod pomogne za njezino uzdržavanje" (VKKLII, str. 47-48).

u samostanu sv. Eufemije. Poliptih za samostan benediktinki sv. Andrije izradio je, kako svjedoči natpis u podnožju, Bartolomeo Vivarini 1485. godine.⁷⁶ Da se u slučaju Vivarinijeva poliptiha radi o izvornoj narudžbi za tu benediktinsku crkvu govori i činjenica da je na poliptihu prikazano više likova benediktinskih svetaca, a u prilog tome da je izrađena kao votivna slika sa *anti-pestes* namjenom u vrijeme čestih kužnih epidemija govori činjenica da je na njoj prikazano i nekoliko likova protukužnih svetaca, među kojima je i lik zaštitnika grada sv. Kristofora.⁷⁷ Spomenute narudžbe dvaju rapskih oporučitelja, u kojima se u jednom slučaju ističe i želja naručitelja za određenim ikonografskim rješenjem, ne mogu se pouzdano dovesti u vezu sa spomenutim poliptihom. Tome, uostalom, ne ide u prilog niti zahtjev rapske patricijke Eufemije da se na slici prikaže svetica – njezina imenjakinja. Naime, sudeći prema svetačkom atributu (ciborij za hostiju), čini se da svetica prikazana na dotičnom poliptihu (drugi ženski svetački lik u benediktinskom ruhu je sv. Skolastika) ipak nije sv. Eufemija. Kako god bilo, takvo oporučno određivanje, odnosno težnja klijenata i donatora da utječu na ikonografski sadržaj pojedinih sakralnih slika, sudeći prema onovremenim primjerima iz susjedne Italije, nije bila rijetkost.⁷⁸ Iz svega navedenog razvidno je da, dok se imena naručitelja odnosno klijenata sakralnih slika, ma koliko god njihov financijski udio u ponekad zajedničkom pothvatu bio malen, uvijek spominju, dotle se imena umjetnika često ne navode, a tek povremeno ih saznajemo, uglavnom na njihovu vlastitu inicijativu. Naravno, to zorno govori u prilog tada već dugotrajnom procesu sve snažnijeg osvješćivanja umjetnika i težnje za izlaskom iz anonimnosti.

Jednako kao i u slučaju izrade sakralnih slika, stanovnici Raba su nerijetko ostavljali oporučne legatate namijenjene izradi liturgijskih predmeta od srebra i zlata, svećeničkog ruha te liturgijskih knjiga kao što su psaltiri, brevijari i misali, bivajući na taj način posrednim klijentima nekog majstora umjetničkog obrta, bilo da je bila riječ o stanovniku rapske ili neke druge komune ili mjesta.⁷⁹ Spomenimo ovdje sadržajno iznimno bogati kodicil oporuke rapskog patricija Petra *de Zaro*, zapisan za trajanja kuge u studenome 1456. godine, u kojem Petar ostavlja brojne legatate hospitalu *Corporis Christi*, samostanu benediktinki sv. Andrije te franjevačkom samostanu

⁷⁶ Dotični se poliptih do konca 19. stoljeća, kada je prodan, nalazio u crkvi benediktinskog samostana sv. Andrije. Danas je izložen u Muzeju lijepih umjetnosti u Bostonu.

⁷⁷ O sv. Kristoforu kao *anti-pestes* svecu vidi: Meri Kunčić – Zoran Ladić, Rabljani u tisućugodišnjem okrilju svetoga Kristofora, *Hrvatska revija*, god. 3, br. 2, Zagreb 2003., str. 85-89.

⁷⁸ Lijep primjer kolektivnog naručivanja nekog umjetničkog djela predstavlja odluka bratovštine sv. Uršule u Veneciji iz 1488. godine, kojom se obvezu članovi dotične bratovštine da daju određeni novčani iznos u svrhu izrade ciklusa slika za kapelu te bratovštine. Pritom ista bratovština određuje ikonografski program buduće kapele, kojim bi trebali biti obuhvaćeni prizori iz života sv. Uršule, a koji je ubrzo zatim bio naručen od uglednog mletačkog majstora Vittorea Carpaccija. Usp. Patricia Fortini Brown, *Venetian Narrative Painting in the Age of Carpaccio*, New Haven – London 1994., str. 56-60, 279-282.

⁷⁹ Treba istaknuti da se veliki dio liturgijskih knjiga u Hrvatskoj još od razdoblja ranog srednjeg vijeka izrađivao u skriptorijima pojedinih samostana, primjerice benediktinskih, što znači da su umjetnici koji su radili na takvim knjigama nerijetko bili nadareni svećenici. Ne postoje, međutim, istraživanja na temelju kojih bi se moglo zaključivati o djelatnosti rapskog skriptorija u tom razdoblju pa su sačuvani primjerci liturgijskih knjiga na Rabu zasigurno plod rada vještih prepisivača koji su djelovali na nekom drugom području.

sv. Eufemije u Kaporu, gdje je u samostanskoj crkvi sv. Bernardina dao izraditi i svoju grobnicu. Između ostaloga, u tom kodicilu, koji je samo jedan od sedam njegovih oporuka i kodicila, odnosno dopuna i izmjena oporuka, Petar traži da se od njegove imovine izradi *vnus calix de vntiis quindecim de argento, vnun missale de pretio ducatorum vigintiinquam auri et vnun paramentum valoris ducatos decem auri*, dakle jedan srebrni kalež težine 15 unci, jedan misal u vrijednosti od 25 zlatnih dukata i jedno svećeničko ruho vrijedno 10 zlatnih dukata, koji su se imali predati svećeniku koji je bio prior hospitalia *Corporis Christi*. Uz spomenute legate rečenom hospitalu, Petar je zahtijevao da se proda njegova skupa odjeća i da se od dobivene svote novca kupe knjige za potrebe braće samostana sv. Eufemije, da se samostanu sv. Andrije i sv. Eufemije izradi po jedan srebrni kalež, a potomjem samostanu još jedan srebrni križ u vrijednosti od 10 dukata, te jedno svećeničko ruho (*paramentum*) u vrijednosti od 25 dukata.⁸⁰ Dakle, ukupna vrijednost liturgijskih legata za koje je Petar naveo novčanu protuvrijednost iznosila je 70 zlatnih dukata. Pridodamo li toj svoti novca još barem nekoliko desetaka zlatnih dukata koji su imali biti utrošeni za izradu tri srebrna kaleža za hospital i samostane sv. Andrije i sv. Eufemije, ukupna svota koju je Petar namijenio izradi liturgijskih predmeta zasigurno je prelazila 100 zlatnih dukata, što je u kasnom srednjovjekovlju bila svota za koju se, na primjer, mogla kupiti pristojna kuća u gradu Rabu.⁸¹ Poneki od liturgijskih predmeta koji se spominju u Petrovoj oporuci sačuvani su do danas, a iz tog vremena vjerojatno potječe i zavjetni križ, izuzetno lijep rad mletačkih zlatara, s prikazom stigmatizacije sv. Frane, koji se čuva u samostanu sv. Eufemije.⁸²

No, za razliku od niza anonimnih graditelja i umjetnika koji su dobivali narudžbe pojedinih poslova na temelju oporučnih legata, rapska bilježnička građa sadrži i više poslovnih ugovora u kojima obrtnici i umjetnici izlaze iz anonimnosti i postaju ravnopravnim ugovarateljima poslova s klijentima. U takvim ugovorima javljaju se često već nadaleko poznati graditelji i umjetnici, čija su imena do danas ostala sačuvana uklesana na nekoj građevini ili skulpturi, crkvenom zvonu, orguljama, korskim sjedalima i sl.

Jednu od najsadržajnijih skupina bilježničkih dokumenata, u kojima se s daleko više detalja pojašnjava odnos pojedinog profesionalnog djelatnika i klijenta, predstavlja ona skupina u kojoj poslove dogovaraju zidari i kamenoklesari. Upravo se, sudeći prema ugovorima iz kasnosrednjovjekovnih bilježničkih spisa, najveća važnost pridavala ugovaranju poslova vezanih uz gradnju stambenih kuća, gradnju i uređenje sakralnih objekata kao i gradnju i ukrašavanje grobnica bogatih klijenata. Višu cijenu rada zidara i kamenoklesara osiguravala je, s jedne strane, skupoća sa-

---

⁸⁰ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 108-110.

⁸¹ Tako je, na primjer, u rujnu 1473. godine majstor drvodjelja Paulino jednim ugovorom prodao zidarском majstoru Iliji iz Raba *vnam suam domum positam in Arbo in contrata ser Cipriani de Gauzigna* i to za vrlo visoku svotu od *centum trigintaquinque ducati auri*, dakle 135 zlatnih dukata (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. IX, fol. 14a). Ovaj primjer zorno ilustrira koliko su bogati bili spomenuti legati Petra *de Zaro*.

⁸² Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, fotografija na str. 225.

mog materijala (kvalitetnog kamena i vrhunske drvene građe), ali i stupanj profesionalne zahtjevnosti posla koji je svaki pojedinac obavljao u skladu sa svojim kvalifikacijama. Tako su, na primjer, majstori zidari (*magistri murarii*) bili manje plaćeni od glavnog majstora zidara (*prothomagister murarius*), koji je istovremeno bio i konstruktor (izrađivao je nacrt građevine ili nekog njezinog dijela, primjerice kapele) i nadzornik izvršenja pojedinih poslova.⁸³ Potrebno je istaknuti da i u ovom segmentu djelatnosti nailazimo na isprepleteni poslovni svijet u kojem pojedini obrtnici međusobno ugovaraju poslove. No, za razliku od ranije spomenutih skupina obrtnika, ovdje nailazimo na vrlo detaljno razrađene ugovore. U njima klijenti imaju glavnu ulogu i jasno ističu svoja očekivanja i zahtjeve, inzistiraju na materijalu od kojeg će se graditi, primjerice, neka građevina ili kip, određuju rokove unutar kojih imaju biti dovršeni određeni radovi, zahtijevaju visoku kvalitetu izrade, a ponekad i predlažu ikonografsko rješenje neke kapele, slike ili skulpture. Osim što sama titula pojedinog majstora (*magister, prothomagister*) govori o njegovom profesionalnom statusu i iskustvu, često se i eksplicitno ponešto kaže o vještini nekoga majstora, što nesumnjivo govori o cijenjenosti rada te skupine djelatnika, čija su djela kvalitetom izrade trebala osigurati trajnu uspomenu na njihova naručitelja. Nesumnjivo su upravo zidari kamenoklesari kao obrtnici i umjetnici ulazili u skupinu imućnijih pripadnika sloja profesionalnih djelatnika, a koji su se nerijetko i sami javljali kao darivatelji bogatih i vrjednijih legata i to kao klijenti za izgradnju pojedinih sakralnih objekata, oltara, slika, liturgijskih predmeta i slično.

Kako se tijekom druge polovice 15. stoljeća u Rabu gradi više novih građevina te se uređuju i dograđuju one već postojeće, upravo je velik broj zidara i graditelja bio vezan uz neke veće radove, kao što su gradnja novog samostana sv. Eufemije u Kamporu na Rabu, uređenje katedralne crkve sv. Marije Velike u samom gradu, gradnja i uređenje brojnih pučkih i patricijskih kuća, hospitala,⁸⁴ lazareta, manjih kapela, crkvice i drugog. Pogledajmo, na temelju raščlambe rapskih bilježničkih vrela, na koji su način obrtnici i umjetnici bili angažirani na dotičnim radovima. Na početku valja također spomenuti i činjenicu da se kao naručitelji brojnih navedenih radova javljaju jednako korporativni, kao i individualni naručitelji.⁸⁵

⁸³ G. Pinto, *L'organizzazione del lavoro nei cantieri edili (Italia centro-settentrionale)*, u: *Artigiani e salariati: il mondo del lavoro nell'Italia dei secoli XII-XV: decimo Convegno internazionale: Pistoia, 9-13 ottobre 1981.*, Pistoia 1984., str. 74.

⁸⁴ I Daniele Farlati spominje nekoliko komunalnih hospitala koji su djelovali u njegovo vrijeme, ali i znatno ranije. Tako spominje sljedeće hospitale, odnosno ubožnice: *unus in civitate Corporis Christi; alter in extremo Campo Martio, olim ab S. Francisco, nunc ab S. Catharina cognominatus; Extat etiam in civitate domus hospitalis S. Nicolai, curandis aegrotis et peregrinis recipiendis*. Kao što i sam ističe u slučaju hospitala sv. Nikole, ubožnice su bile ustanove za brigu o ljudima s raznim tjelesnim tegobama, ali i za primanje hodočasnika. Naime, Rab je i u kasnom srednjem vijeku bio jedna od luka u kojoj su nerijetko, na svom putu u Svetu Zemlju, pristajali brodovi sa stranim hodočasnici, a ta je tradicija, kao što svjedoči ovaj podatak, nastavljena i u 18. stoljeću (*Illyricum sacrum*, sv. 5, str. 224).

⁸⁵ O klasifikaciji patrona i klijenata vidi više u: Peter Burke, *The Italian Renaissance: Culture and Society in Italy*, Cambridge 1993., str. 89-124.

Kao korporativni naručitelji u Rabu druge polovice 15. stoljeća javljaju se po najprije gradske vlasti i bratovštine, koje su uvelike utjecale na oblikovanje renesansnog grada. Iako takve narudžbe rapski bilježnici gotovo da ne bilježe, iz drugih vrela, primjerice zadarskih, može se utvrditi da se u to vrijeme poduzima uređenje kneževa dvora⁸⁶ te gradskih zidina,⁸⁷ radovi koji se protežu i na 16. stoljeće, kada se gradi i nova gradska loža.⁸⁸ Po svemu sudeći, gradske vlasti tada naručuju od brojnih obrtnika i umjetnika pojedine radove na dotičnim zdanjima. O radovima na tim objektima ponešto više doznajemo iz prepiske što su je sredinom 15. stoljeća vodile komunalne vlasti sa središnjim vlastima u Veneciji. Tako, primjerice, iz dokumenta datiranog 26. veljače 1448. doznajemo da je rapski knez za radove na kneževom dvoru do tog datuma utrošio iznos od 50 dukata iz komunalne blagajne, što su posvjedočili i majstori koji su radili dotične gradnje. U duku je odgovoreno Rabljanima da knez može dovršiti obnovu palače, koja je u to vrijeme bila *in ruinam* te nepodobna za stanovanje rapskoga kneza, njegove obitelji i posluge, ali za to smije potrošiti ne više od 40 dukata iz komunalne blagajne.⁸⁹ Da su se radovi na dotičnoj palači nastavili i tijekom narednih godina doznajemo i iz duždevog dukala datiranog 22. ožujka 1450., kojim mletačke vlasti odobravaju ponovno određeni novčani iznos za radove na kneževu dvoru.⁹⁰ Istim su dukulom bili odobreni i radovi na uređenju gradskih zidina, pri čemu su za potrebe tih radova izvanredni porez podjednako bili obvezni plaćati rapski patriciji i pučani. Zanimljivo je spomenuti da se za potrebe popravka gradskih zidina trebala prikupiti ukupna svota od 1500 malih libara (nešto više od 250 dukata), koja i nije osobito visoka uzmemo li u obzir cijenu kvalitetnijih kuća u gradu Rabu, koja je iznosila oko 130 dukata. Predviđalo se da će gradnja trajati pet godina, pri čemu bi se svake godine izdvajao iznos od 300 malih libara (nešto više od 50 dukata).⁹¹

⁸⁶ Više o povijesti graditeljskog sklopa kneževa dvora vidi: Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 187-191. Poneki podatak o tim radovima može se pronaći i u zapisima Odorika Badurine, koji za kolovoz 1483. bilježi sljedeće: "U notarskoj knjizi zadarskog notara Calcina, danas je upisan jedan akt. Govori: *di elezione di giudici arbitri con il quale magister Johanes condam Petri, alias habitator Venetiarum, incisor lignaminis* (rezbar u drvu) *ad presens habitator Jadre ex una, et magister Gregorius Jurievich marangonus, civis et habitator Jadre, ex altera ... , eleggono due giudici arbitri per una lite ... occasione quornudam laboreriorum factorum in civitate Arbi in palacio comitatus*" (VKKLII, str. 42). Drvorezbar koji se spominje u ovom dokumentu je Ivan Petrov Korčulanin, podrijetlom iz Venecije, u vrijeme kada radi na Rabu zabilježen kao stanovnik Zadra (Fisković, *Zadarski sredovječni*, str. 85-88).

⁸⁷ U drugoj polovici 15. i u 16. stoljeću popravljaju se i grade gradske zidine; sa zapadne strane podižu se dvije nove kule sv. Kristofora i Gagliarda (tj. kula smjelih), među kojima se stvara novi obrambeni sustav dvostrukih vrata, a na čijem se vanjskom arhitravu nalaze suvremeni grbovi gradskog kneza i kapetana. Tada se u cijelosti obnavlja plašt zida pod katedralom na liticama iznad mora. U luci pristan pred kneževim dvorom osigurava nova polukružna kula Revelin, a u sklopu samostana sv. Antuna ističe se na poluočnom vrhu moćan bastion (Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 70-71). O izgledu gradskih zidina u 16. stoljeću, nakon stoljetne dogradnje, vidi u: Radovan Ivančević, *Renesansna slika Raba, Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, sv. 44, Zagreb 2001., str. 40-43.

⁸⁸ Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 192-193.

⁸⁹ *Listine*, knj. 9, str. 266.

⁹⁰ Isto, str. 337-338.

⁹¹ Isto, str. 340-341.

Premda o bratovštinama kao klijentima i naručiteljima brojnih graditeljskih i umjetničkih djela svjedoče brojni izvori iz onovremenih dalmatinskih komuna,⁹² kao i vrela iz susjedne Italije,⁹³ rapska bilježnička građa ne donosi veći broj podataka o sličnim narudžbama. No, nema sumnje da su rapski građani udruženi osobito u religiozne bratovštine povremeno bili naručitelji izrade nekog većeg graditeljskog ili umjetničkog djela. Tako je nesumnjivo bičevalačka bratovština sv. Kristofora u 15. stoljeću naručila obnovu srednjovjekovne crkvice posvećene istom svecu, koja je ujedno bila i sjedištem bratovštine.⁹⁴ No, umjesto ugovora koji bi potvrdili takve akcije bratovština, u rapskoj su bilježničkoj građi u daleko većoj mjeri zastupljene oporuke rapskih građana u kojima pojedinci ostavljaju legat bratovštinama, kojih su bili članovi, navodeći nerijetko njihovu namjenu. Analiza tih legata ukazuje da su upravo oni bili važnijim financijskim osloncem djelatnosti bratovština, koje su imale važnu gospodarsku i socijalnu ulogu u gradu Rabu,⁹⁵ te su znatno doprinosile urbanističkom i likovnom oblikovanju grada u kasnom srednjovjekovlju i renesansi. Među brojnim oporukama u kojima bratimi ili sestre ostavljaju određeni novčani iznos ili dio svojih dobara za troškove pogreba ili održavanje mise,⁹⁶ nailazimo i na

⁹² O tome vidi više: Ivana Prijatelj-Pavičić, Kiparska i slikarska umjetnička baština bratovština u Dalmaciji između XIV. i XIX. st., *Croatica christiana periodica*, god. 21, br. 40, Zagreb 1997., str. 39-53; Irena Benyovsky, Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama, *Croatica christiana periodica*, god. 22, br. 41, Zagreb 1998., str. 154-155.

⁹³ Upravo se u 15. stoljeću religiozne bratovštine ističu kao jedan od najčešćih klijenata graditeljskih i umjetničkih djela u talijanskim komunama. Budući da su takve bratovštine bile vezane uz pojedine crkve, vrijedna umjetnička djela i radovi naručivani su upravo za te sakralne objekte. Posebice su u Veneciji bratovštine (*scuole*) bile čestim klijentima mnogim umjetnicima te se u 15. i 16. stoljeću javljaju kao naručitelji izrade nekih od najljepših primjera renesansnog slikarstva. Osobito se ističu brojni ciklusi koje je za venecijanske bratovštine izradio Vittore Carpaccio. Više o toj problematici vidi: Burke, *The Italian Renaissance*, str. 56-60.

⁹⁴ Više o crkvi sv. Kristofora, vidi: Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 164-165.

⁹⁵ Benyovsky, Bratovštine, str. 150-151, 153-154; Alojzije Toić, *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*, Rab 1995., str. 9-10.

⁹⁶ Tako je, primjerice, u jednoj oporuci iz rujna 1459. oporučitelj svećenik Ivan *de Scaffa* darovao oporučni legat – zemlju *in monte sancti Elie pro animam sua* bratovštini sv. Kristofora (DAZd, RB, AF, kut. 1, sv. IV, fol. 13b). Neka Margita *de Sagabria*, dakle iz Zagreba, služavka *ser Georgii de Conziza* u svojoj je oporuci iz 1451. godine ostavila određenu svotu novca *fraternitatis altaris sancti Michaelis ecclesie sancte Marie maioris* (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VI, fol. 43). Pored darivanja novca, zemlje ili drugih pokretnih i nepokretnih dobara, bratovštine su imale i sustav kažnjavanja nediscipliniranih članova, koji je obično bio u novcu, a također je doprinio poboljšanju financijskog stanja, osobito brojnih i popularnih bratovština. Tako je bratovština sv. Kristofora imala niz statutarних odredbi koje su zahtijevale disciplinu od bratima i sestara, a ako je neki od njih ne bi poštivali, bili su dužni platiti određenu novčanu kaznu. Tako, primjerice, jedna odluka u matrikuli bratovštine sv. Kristofora glasi: *Item volumus et ordinamus quod omnes fratres existentes in Arbo teneantur uenire ad ecclesiam sancti Christophori quando aliquis fratrum obierit et ibidem congregatis et indutis tunicis se verberando associare fratrem defunctum vsque ad tumulum. Et si aliqua et rationali causa non posset venire cum tunica se verberando teneatur, tamen venire absque tunica et associare dictum fratrem defunctum vsque ad sepulturam sub pena vnius grossi pro vnoquoque, et quacumque vice contrafacta de qua pena non possit fieri aliqua remissio salvo si haberet iustam excusationem, iurando fide sua et ostendendo causam sue excusationis aduocatis et castaldionibus. Qui si non soluerit uel non se excusauerit infra dies octo, expellatur de fraternitate et cassetur de madrigula* (LFSCLI, fol. 2r). Dakle, kao što pokazuje ova odredba, ne samo da su neki bratim ili sestra, u slučaju nediscipline, bili novčano kažnjeni, već su mogli biti i izbačeni iz bratovštine.

nemali broj oporuka u kojima pojedinci ostavljaju određeni novčani iznos bratovštini namijenjen za određene građevinske radove. Tako, primjerice, u svojoj oporuci iz kolovoza 1456. godine Juraj iz Krka (*de Vegla*) ostavlja bratovštini *sancti Francisci fratrum minorum*, u čijoj je grobnici želio biti pokopan, određenu svotu novca za uređenje franjevačkog samostana.⁹⁷ Jednako tako, *ser Matheus de Marinellis ciuis Arbi*, u kodicilu zabilježenom u lipnju 1466. godine, bratovštini *ecclesie sancti Anastasii* ostavlja *vnun ducatum boni auri pro reparatione*.⁹⁸ Osim novčanih, nerijetki su bili legati u nekretninama, a povremeno su oporučitelji svoja darivanja i uvjetovali na razne načine. Tako jednim dokumentom svećenik Julijan *de Xotte* i Antun *de Matharello*, izvršitelji oporuke *domine Antonice de Codigna* sastavljene u travnju 1451. godine, predaju prema želji oporučiteljice *totum vnun derrum cum arboribus olluarium positum in Pessal* jednoj rapskoj bratovštini, dakle neku krčevinu s maslinikom, ali pod uvjetom da članovi bratovštine *in perpetuum debeantur celebrari facere in ecclesia sancti Thome vnun missam paruum pro anima predictae quondam Anthonize omni mensis vna dies Veneris*, dakle da članovi bratovštine mole jednu malu misu svaki mjesec u petak u crkvi sv. Tome. Ukoliko se njezina želja ne bi poštivala, tada su ledina i masline trebale odmah (*subitto*) prijeći u vlasništvo bratovštine sv. Kristofora pod istim uvjetom. Ako niti njezini članovi ne bi molili rečene mise za spas njezine duše, Antonica je zahtijevala da se spomenuta zemlja proda i novac dade crkvi sv. Marije Velike u Rabu *in reparatione et fabrica*, dakle za obnovu i izgradnju.⁹⁹ Ovih nekoliko navedenih oporučnih legata lijepi su primjeri na koji su način bratovštine stjecala materijalna dobra, pokretna i nepokretna, zemljišne čestice ili novac za popravak svojih crkvi ili nekih dugih građevina vezanih uz pojedine bratovštine. Oni su također vrlo ilustrativni jer ukazuju i na načine na koje su pojedini članovi bratovština, većim ili manjim, pokretnim ili nepokretnim darovanim legatima za spas duše, posredno postajali klijenti. Naime, iako samo njihov novac ili nepokretna dobra nisu bila dovoljna za izgradnju ili obnovu sakralnih objekata, za izradu umjetničkih djela, za nabavu materijala i plaćanje majstora i umjetnika, ovi su legati, zajedno sa legatima koje su darovali drugi članovi pojedinih bratovština, znatno doprinosili očuvanju i izgradnji sakralnih ili solidarnih ustanova ili naručivanju umjetničkih djela.

Jedan od rijetkih rapskih dokumenata u kojima se bratovština izričito javlja, dakle ne samo pojedinačnom akcijom za spas duše nekog svog člana, kao korporativni naručitelj nekih građevinskih radova zabilježen je u prosincu 1453. godine. Iz njega doznajemo da su se, udruženi u zajednički posao, majstor zidar Krsto i majstor stolar odnosno tesar Vid *Caligo* obvezali da će zajedno raditi na adaptaciji neke kućice (*vnun domunculam dicte fraternitatis positam in Catrifo*), koja se nalazila pored crkve sv. Tome, a bila je u vlasništvu tada najutjecajnije i vjerojatno najbrojnije rapske bičevalačke bratovštine sv. Kristofora. Posebno su se obvezali raditi na obnovi zido-

---

⁹⁷ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 97.

⁹⁸ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 192a-193a.

⁹⁹ DAZd, RK, AF, kut. 1, sv. VII, fol. 6.

va i krova, koji će pokriti crjepovima i drvenom konstrukcijom, te na izradi jednih vrata koja će se moći zaključavati. Sve spomenute radove majstori su imali uraditi na vlastiti trošak, a na završetku radova bratovština im se obvezala isplatiti plaću u ukupnom iznosu od 90 malih libara (oko 15 zlatnih dukata).¹⁰⁰

Iz ovog, naizgled ne previše važnog, ugovora ipak doznajemo nekoliko važnih činjenica o odnosu naručitelja i obrtnika, odnosno umjetnika, u rapskom komunalnom društvu. Kao prvo, naručitelj gradnje u slučaju uređenja kućice kraj crkve sv. Tome bila je bratovština sv. Kristofora, dakle korporativni naručitelj, a ne pojedinac. Kao drugo, zanimljivo je i to da majstori o vlastitom trošku nabavljaju potrebne materijale i izvršavaju radove, a tek po završetku radova im se bratovština obvezala isplatiti ukupan iznos od 90 malih libara, odnosno neveliku svotu od 15 zlatnih dukata, imajući u vidu da su majstori sami nabavili materijal i sami radili na kućici. Istina, kućica je također mogla biti skromna, pa bi u tom slučaju i zarađeni novac odgovarao utrošenom materijalu i radu. Vrela pokazuju da je sličan način ugovaranja poslova bio uvriježen kod većine onovremenih naručenih poslova te da se većina majstora samostalno brinula za nabavu materijala i način izvršenja radova, dok je naručitelj samo ponekad majstorima na početku radova platio jedan dio dogovorenog iznosa, a ostatak tek po završetku radova.¹⁰¹

U rapskim bilježničkim vrelima daleko se češće od korporativnih udruga, kakve su bile bratovštine, kao naručitelji pojedinih gradnji te kiparskih, slikarskih i zlatarskih ostvarenja javljaju pojedinci, često pripadnici rapskog patricijata ili komunalne crkvene elite. Osobito zanimljivu skupinu bilježničkih dokumenata predstavljaju oni vezani uz gradnju franjevačkog opservantskog samostana sv. Eufemije u Kamporu na Rabu. Prema riječima M. Domijana taj samostan, sagrađen u 15. stoljeću, "tipičan je graditeljski sklop franjevačkih redovnika nenadmašno uklopljen u prirodni okoliš, koji ga nadopunjuje svojom graditeljskom vrsnoćom, nimalo umanjene skromnošću volumena i oblika".¹⁰² Iz vremena osnutka samostana sačuvana je fundacijska povelja na pergameni iz 1446. godine te kameni natpis s godinom gradnje samostana i uklesanim imenom bogatog donatora rapskih opservanata Petra *de Zaro* (*nobilis vir s. Petrus de Car*).¹⁰³ Isti je donator i klijent, osim gradnje samog samostana, ugovorio i gradnju samostanske crkve sv. Bernardina, brojnih arhitektonskih detalja, kamene plastike te liturgijskog inventara koji se i danas nalaze unutar samostanskog

---

¹⁰⁰ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 290.

¹⁰¹ G. Pinto, *L'organizzazione del lavoro*.

¹⁰² Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 210-211.

¹⁰³ Cjeloviti tekst ovog natpisa, koji se prvotno nalazio iznad ulaznih vrata samostana, a danas je uzidan u istočni zid klaustura, glasi: ANNIS D[omi]NI CVRENTIB[us] MCCCCXVI NOBILIS VIR S[er] PETRVS DE CAR FECIT FIERI HOC OP[us] PR[o] FRATRIBVS DE OBSERVANTIA AD HONOREM DEI[,] B[ea]TI FRANCISCI ET B[ea]TE EUFEMIE ET AD REMISSIONEM SU[o]R[um] PECCATORUM ET SV[o]R[um] MORTVORUM (Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 213-214). Dakle, natpis kaže kako je samostan izgrađen za franjevce opservante 1446. godine od strane patricija i donatora Petra *de Zaro* (*de Car*) na čast Boga, sv. Franje i sv. Eufemije, a u svrhu spasa duše samog Petra kao i njegovih predaka.

sklopa. Sudeći prema sedam oporuka i kodicila, koje je od listopada 1450.¹⁰⁴ do rujna 1464. godine¹⁰⁵ zapisao Petar *de Zaro*, taj donator ujedno je bio naručitelj izgradnje rapskog hospitala *Corporis Christi*, koji je imao u cijelosti biti izgrađen i uzdržavan iz njegove goleme novčane ostavštine i raznih nekretnina – oranica i vinograda razasutih po rapskom distriktu.¹⁰⁶

Uvidom u vrela doznajemo da je na izradi samostana i samostanske crkve sv. Bernardina bio angažiran veći broj obrtnika i umjetnika. Od konca 1440-ih godina rapski bilježnici zabilježili su niz isprava u kojima Petar *de Zaro* ugovara s raznim majstorima pojedine radove, kao i više dokumenata u kojima rapski majstori međusobno dogovaraju neke poslove vezano uz rad na ovom kompleksu. Tako, primjerice, u ispravi iz listopada 1449., koju je zabilježio notar Toma Stančić,¹⁰⁷ Petar *de Zaro* dogovora s majstorom kamenoklesarom Jurjem s Brijuna (*maistro Zorzi tayapiera da brivoni*)¹⁰⁸ izradu dvadeset i četiri osmerostrana stupa, nekoliko ploča, dvije krune bunara i neka vrata za samostan.¹⁰⁹ Pritom je za svaki od pojedinih radova navedena i točno određena cijena. Kako na temelju prve poznate oporuke Petra *de Zaro*, one iz listopada 1450., doznajemo, vodstvo radova na gradnji crkve sv. Bernardina i cijelog samostana preuzeo je *protomagister carpentarius et murarius Georgius de Iadra* (Juraj iz Zadra, u literaturi poznati kao Juraj Dimitrov Zadranić).¹¹⁰ Od te godine u bilježničkoj građi nalazimo više dokumenata u kojima Petar *de Zaro*, kao patron i klijent gradnje samostana i crkve, dogovara s nadglednikom radova i glavnim majstorom Jurjem pojedine poslove ili, pak, ugovore u kojima Juraj s ostalim majstorima suradnicima dogovara neke radove.

Početak pedesetih godina 15. stoljeća zabilježena su tako dva ugovora kojima Petar *de Zaro* do u tačine dogovara s predvodnikom radova Jurjem iz Zadra radove, rokove i cijenu gradnje samostana i crkve.¹¹¹ Iz prvog od njih, zapisanog u studenom 1451. godine, doznajemo da se Juraj obvezao sazidati crkvu sv. Bernardina točno određenih dimenzija, s dvojim vratima obrubljenim lijepo izrađenim reljefnim štapovima, s prozorima i četvrtastom apsidom sa svodom ukrašenim križnim rebrima. Unutrašnjost crkve trebala je biti ožbukana, a tlo pokriveno opekama. Krov je imao biti pokriven izlijebljenim daskama i crjepovima. U unutrašnjosti same crkve Juraj se obvezao izraditi grobnicu Petra *de Zaro*, i to prema želji i zamislima samog na-

---

¹⁰⁴ *Testamentum ser Petri de Zaro* (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IV, fol. 1168v-1169v).

¹⁰⁵ *Codicillum ser Petri de Zaro quondam ser Cresti de Arbo* (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 176v).

¹⁰⁶ Vezano uz izgradnju i rad tog hospitala smještenog pored katedrale osobito je važna Petrova oporuka, sastavljena u vrijeme kužne epidemije u studenom 1456. godine (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 108-110).

¹⁰⁷ Cvito Fisković, Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu, u: *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i Rabu*, ur. Cvito Fisković – Kruno Prijatelj, Split 1948., str. 10, bilj. 48.

¹⁰⁸ O životu i radu majstora Jurja s Brijuna vidi: Višnja Flego, Juraj s Brijuna, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6, Zagreb 2005., str. 582.

¹⁰⁹ Fisković, Andrija Aleši, str. 10.

¹¹⁰ Isto, str. 10, bilj. 49.

¹¹¹ Isto, str. 10, bilj. 51-53.

ručitelja, te jedan glavni oltar, koji bi trebao biti lijepo i raskošno izveden, dostojno prigodi i položaju ovog rapskog patricija. Pored toga, Juraj se obvezao izraditi i dva bočna oltara te dvije kamene posude za blagoslovljenu vodu. Ujedno je imao podići zvonik na preslicu s dva otvora za zvona, a na sredini proćelja jedan okrugli prozor. Pored gradnje i uređenja same crkve, Juraj iz Zadra obvezao se izraditi klaustar sa stupovima, ogradnim zidom i drvenim krovom. Za radove na klaustru obvezao se naručiti izradu pojedinih dijelova od kamena kod drugog majstora. Ujedno se obvezao da će o vlastitom trošku izraditi monstrancu, kamenu podložak za manual, vrata i prozore, nabaviti pijesak te sve ostalo što je potrebno, dok je Petar *de Zaro* preuzeo obvezu nabave svog potrebnog drva, žbuke, željezarije, *pierecotte* (opeke), kao i crijepa, olova te zvona. Dogovorena je i ukupna cijena radova u iznosu od 1400 libara (oko 230 dukata), s tim da se Petar obvezao da će Jurju za potrebne nabavke posuditi svoju lađu za prienos građe.¹¹² Radovi na crkvi trebali su, prema tekstu ugovora, trajati oko dvije godine, dakle negdje do studenog 1453. godine, dok su radovi na klaustru trebali biti dovršeni do sljedećeg blagdana sv. Jurja, što bi značilo 23. travnja 1452. godine.¹¹³ Na koncu ugovora protomajstor Juraj se obvezao da će nadgledati rečene radove, da se neće ni u čemu suprotstavljati franjevcima opservantima i da će poštivati sve stavke ugovora. U protivnom je bio dužan platiti kaznu u iznosu od 50 zlatnih dukata.

Primjećujemo da se u tom eksplicitno sastavljenom ugovoru vrlo detaljno navode sve obveze klijenta i naručitelja Petra *de Zaro* i majstora Jurja, nadglednika radova. Prilično je precizno istaknut rok gradnje i to zasebno za crkvu, a zasebno za klaustar, te cijena ukupnih radova uz naznaku posebnih obveza svake od stranaka koje su sastavljale ovaj ugovor. Dok je majstoru Jurju, po svemu sudeći, bila povjerena izrada idejnog nacrtu cijelog kompleksa samostana sv. Eufemije i crkve sv. Bernardina, dotle je rapski patricij Petar na više mjesta u ugovoru naglasio zahtjev za kvalitetom izrade, dostojne važnosti same građevine. Posebice je pak istaknuto da je sama njegova grobnica u patronatskoj crkvi sv. Bernardina trebala biti napravljena izričito po njegovom ukusu.¹¹⁴ Već sama činjenica da je pred majstora Jurja bio postavljen tako važan zahtjev, kao što je izrada idejnog nacrtu te organizacija radova, govori mnogo o njegovu ugledu ne samo u Rabu nego i diljem istočnojadranske obale. Naime, u vrijeme sastavljanja ugovora Juraj je zasigurno bio već afirmiran i nadaleko poznat graditelj te je na temelju toga dobio povjerenje obaviti tako opsežne i važne radove na kompleksu samostana sv. Eufemije.¹¹⁵ Takvi detalji u ugovoru govore ponešto i o

---

¹¹² Isto, str. 10, bilj. 51.

¹¹³ Naime, blagdan sv. Jurja slavi se 23. travnja. Vidi: Ante Škrobonja, *Sveti od zdravlja. Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika*, Zagreb 2004., str. 106.

¹¹⁴ "... Item promesse de mete una sepultura in quella gesia dagando tuto fara de bisogno dito ser Piero, la che piäsera a quello ser Piero, la qual die cavar pur quello maestro Zorzi" (Fisković, Andrija Aleši, str. 10, bilj. 52).

¹¹⁵ Juraj, sin Dimitra (*Georgius Dimitrij de Iadra, Zorzi de Zara*) bio je rodom iz Zadra, a njegova graditeljska djelatnost, prije dolaska na Rab, dokumentirana je u Rijeci (1442.-1445.) i Pagu (1443., 1447.). U Rabu se

samom naručitelju koji isticanjem vlastitih estetskih zahtjeva iskazuje osobni umjetnički i arhitektonski ukus i samosvijest, a lijepo izvedena grobnica trebala je služiti njemu u spomen. Treba istaknuti da je izrada takve grobnice s Petrovim imenom i grbom tipičan iskaz renesansnog vremena, u kojemu je iskazana težnja pripadnika najvišeg društvenog sloja komune da na taj način ostane memoriran i u sjećanju budućih generacija, prije svega od strane pripadnika njegovog roda, ali kroz potporu izgradnje velikog sakralnog kompleksa, i ukupnog stanovništva komune. Izrada sličnih grobnica za pripadnike komunalnog patricijata, s istim temeljnim motivom, karakteristična je za sve istočnojadranske komune i velikim je djelom posljedica novog mentaliteta patricijata na cijelom europskom Sredozemlju, posebice u susjednoj Italiji.¹¹⁶ Postavi li se ukupan iznos koji majstor Juraj treba primiti za izvršene radove (oko 230 dukata) prema broju mjeseci predviđenih za te radove (oko dvije godine = oko 24 mjeseca) uviđamo da su njegova mjesečna primanja od rada na ovom kompleksu iznosila oko 9,5 dukata. Uzme li se u obzir činjenica da se Petar *de Zaro* obvezao nabaviti jedan dio građevinskog materijala i zvona za crkvu, kao i podmiriti troškove prijevoza materijala (posuđuje svoju opremljenu lađu), Jurjeva ukupna zarada, unatoč određenim osobnim troškovima, nije previše odstupala od tog iznosa te je bila zavidne visine u odnosu na suvremene mu majstore iz drugih obrtničkih i umjetničkih skupina.

O Jurjevu odnosu kao nadglednika radova (*prothomagister*) prema njegovim suradnicima i pomoćnicima više se može reći na temelju nekolicine ugovora sastavljenih tijekom pedesetih godina 15. st. u vezi s radovima na istom samostanu. Tako se, primjerice, u jednom bilježničkom dokumentu iz listopada 1453., kojim se ugovaraju radovi na gradnji samostanske crkve sv. Bernardina, navodi da Juraj iz Zadra, *prothomagister carpentarius*, dogovara neke radove s Antunom iz Rovinja koji je bio *magister tayapera claudus* (Antun iz Rovinja s nadimkom Hromi) i Jurjem iz Modruša koji je bio *magister tayapera*.¹¹⁷ Tim je ugovorom majstor Juraj, između ostaloga, dogovorio da prema njegovim nacrtima klesari Antun iz Rovinja i Juraj iz Modruša trebaju izvesti trijumfalni luk apsida i šiljati svod križnih rebara nad svetištem za crkvu sv. Bernardina u Kamporu.¹¹⁸ Ne možemo pouzdano tvrditi koliko su radovi Antuna i njegova suradnika odmakli u trenutku (prosinac 1453. godine) kada se Antunov brat, Nikola iz Rovinja, također *magister tayapera*, obvezao dovršiti neke poslove koje je započeo njegov brat na istoj crkvi. Naime, u prosincu 1453. godine klijent i naručitelj Petar *de Zaro* sklopio je ugovor s Antunovim bratom Nikolom iz Rovinja, kojem se obvezao isplatiti 25 zlatnih dukata zato što je, u skladu s dogovorom, Nikola

---

nastanio vjerojatno sredinom 15. stoljeća, u vrijeme kada je započeo radove na samostanu sv. Eufemije i crkvi sv. Bernardina. Vjerojatno je sudjelovao u povezivanju istarskoga i dalmatinskoga gotičko-renesansnog graditeljstva. Više o tome vidi u: Flego, Juraj Dimitrov, str. 574-575.

¹¹⁶ Samuel K. Cohn, Jr., *The Cult of Remembrance and the Black Death. Six Renaissance Cities in Central Italy*, Baltimore – London 1992., str. 133-161.

¹¹⁷ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 279a.

¹¹⁸ Fisković, Andrija Aleši, str. 10.

izvršio svoje obveze i dopremio kamen potreban majstoru Jurju iz Zadra (ovog puta zabilježen kao *prothomagister murarius*) za nastavak rada na samostanu sv. Eufemije i crkvi sv. Bernardina.¹¹⁹

Kao što pokazuju promatrani ugovori, niti jedan od spomenutih majstora nije bio podrijetlom iz Raba, već su ondje došli iz drugih istočnojadranskih komuna (Zadra i Rovinja) te iz hrvatskog zaleđa (Modruša). No, dok se Juraj iz Modruša u bilježnički vrelima tih godina spominje samo u tom dokumentu, bilježnička građa potvrđuje da su se Juraj iz Zadra i Antun iz Rovinja vrlo vjerojatno poznavali i prije potpisivanja dotičnog ugovora.¹²⁰ Naime, 1451. godine oba su majstora sklopila dva zasebna ugovora s rapskim patricijem Kolanom *de Cernotta* o radovima na njegovoj palači.

Dvama ugovorima što su ih 1451. godine, svaki posebno, sklopili majstori Juraj iz Zadra i Antun iz Rovinja s rapskim patricijem Kolanom *de Cernotta*, dogovoreni su različiti radovi na gradnji i uređenju palače toga patricija.¹²¹ Nesumnjivo je patricij Kolan *de Cernotta*, uz Petra *de Zaro*, jedan od tada najbogatijih stanovnika Raba, odlučio gotovo iz temelja sagraditi novu obiteljsku palaču, prostorno i sadržajno opremljenu u skladu s visokim standardima gradnje patricijskih palača onoga vremena. Zasigurno je tom gradnjom, privlačnom kamenom palačom ukrašenom gotičkom arhitektonskom dekoracijom od kvalitetnog medulinskog kamena, želio iskazati vidljiv izraz svoje moći i ugleda koje je uživao u rapskoj komuni. Tako iskazan financijski i društveni status dodatno je potvrdio angažiranjem uglednog majstora Andrije Alešija koji se, kao što ćemo vidjeti, 1453. godine istom klijentu obvezao izvršiti radove na izradi obiteljske kapele u crkvi sv. Ivana Evanđelista u Rabu.

Iz gore navedenih primjera razvidno je da je poslovni svijet nekih majstora u Rabu bio isprepleten međusobnih ugovorima te da su nerijetko istovremeno bili angažirani na više gradnji. Tako, dok se Juraj iz Zadra sljedećih nekoliko godina spominje u još nekolicini ugovora vezanih za radove na samostanu sv. Eufemije, Antun iz Rovinja više se ne spominje u bilježničkoj građi. Mogli bismo pretpostaviti da je ili preminuo ili napustio Rab, a njegove poslove preuzeo je brat Nikola, koji se, vjerojatno održavajući dobre veze s rodnom Istrom, bavio nabavkom kvalitetnog istarskog kamena za gradnju.

Iz bilježničkih spisa saznajemo da je majstor Juraj iz Zadra u društveno-pravnom smislu pripadao kategoriji stanovnika Raba (*habitor Arbi*), da je bio privremeno nastanjen u Rabu, a time i osoba bez građanskih prava. I sam pridjev *de Iadra* jasno naznačuje da je svoja građanska prava koristio u Zadru te da je, iako rapski dokumenti to ne spominju, bio *civis Iadre*. Ipak, činjenica da se, za razliku od većine drugih majstora stranaca, Juraj spominje kao *habitor Arbi* ukazuje da

---

¹¹⁹ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 289a.

¹²⁰ Ipak, postoji realna mogućnost da su i Juraj iz Zadra i Juraj iz Modruša već ranije zajednički sudjelovali u nekim zajedničkim graditeljskim poduhvatima jer se radi o dvojici izuzetno kvalitetnih majstora.

¹²¹ Fisković, Andrija Aleši, str. 10-11, bilj. 55, 65

je u Rabu stanovao dulje vrijeme u kontinuitetu. O tome svjedoči i podatak da se ondje doselio zajedno sa svojom obitelji i imao radionicu.¹²² Ponekad je zabilježen kao *magister*, a ponekad i laskavom, ali zasluženom titulom *prothomagister*, dakle konstruktor te voditelj i nadglednik radova, što ga postavlja vrlo visoko na ljestvici kasnosrednjovjekovnih umjetnika i obrtnika. Po svemu sudeći bavio se različitim vrstama građevinskih i stolarskih poslova te je zabilježen i kao *tayapiera* (kamenorezac, klesar), *murarius* (zidar) i *carpentarius* (stolar, tesar). Činjenica da je izradio idejni nacrt za samostan sv. Eufemije i crkvu sv. Bernardina te idejni nacrt za palaču Kolana *de Cernotta* govore u prilog njegovom izrazito visokom profesionalnom statusu na razini Dalmacije. Također doznajemo da je osim na tim građevinama istovremeno radio i na obnovi zvonika katedralne crkve sv. Marije Velike.¹²³ Iz svega se vidi da su njegovi klijenti bili najutjecajniji pripadnici rapske svjetovne i crkvene elite, članovi uglednih patricijskih obitelji, rapski franjevci opservanti te nadstojnik katedralne crkve u Rabu. No, osim s bogatim klijentima, poslovne je ugovore sklapao i s mnogim drugim obrtnicima, a povremeno je primao i naučnike, pa je tako 1451. godine uzeo na nauk Šibenčanina Blaža Milićeva, 1452. godine nekog Splitsanina Petra, a 1472. godine na sedmogodišnji nauk dvanaestogodišnjeg Šimuna Sitanka iz Bužana.¹²⁴ Na koncu zaključimo i to da je, sudeći po visokim novčanim iznosima koje je primao za svoj rad, zasigurno imao izuzetno dobar materijalni i financijski položaj u odnosu na većinu drugih rapskih, pa i dalmatinskih, obrtnika i umjetnika svoga doba.

Dva spomenuta majstora iz Rovinja, braća Antun i Nikola, koji se u tri različita ugovora spominju zajedno sa Jurjem iz Zadra, označena su oba kao *magister tayapiera*, dakle kao majstori kamenoresci i klesari, ali nemaju standardnu oznaku komunalnog statusa, odnosno ne spominju se kao *habitatores Arbi*, već kao *ad presens habitatores Arbi*, dakle trenutno nastanjeni u Rabu, po čemu bi se moglo pretpostaviti da su u Rabu boravili isključivo kroz razdoblje potrebno za izvršenje njihovih poslova. No, s obzirom na činjenicu da se spominju kao *de Rouigno*, možemo reći da su bili građani Rovinja. Za razliku od Jurja iz Zadra koji je u Rabu djelovao i živio duže vrijeme, oni su, kao i velik broj njima suvremenih majstora, putovali od grada do grada u potrazi za poslom. Spomenutih su mjeseci od rapskog plemića Petra *de Zaro* dobili narudžbe za klesarske radove te dopremu kamena za gradnju samostana sv. Eufemije i samostanske crkve sv. Bernardina, te dopremu potrebnog kamena za gradnju palače Kolana *de Cernotta*. Dakle, njih je uz Rab vezivao manji obim poslova, a time i kraći boravak u toj komuni. Zanimljivo je da se u bilježničkim ispravama u kojima se spominju navode i podatci o cijenama Antunova i Nikolina rada.

* * *

Osobito važnu skupinu bilježničkih isprava, u kojima se vrlo detaljno može sagledati način rada umjetnika i obrtnika u kasnosrednjovjekovnom Rabu, te posebice

---

¹²² Isto, str. 11, bilj. 62.

¹²³ Isto, str. 11-12, bilj. 66.

¹²⁴ Isto, str. 11, bilj. 63-64.

odnos umjetnika i klijenta, čine dokumenti u kojima se spominje gotičko-renesansni majstor Andrija Aleši, koji je u razdoblju od 1453. do 1460. godine ispunio više narudžbi za klijente u Rabu. Vidjet ćemo da se kao njegovi klijenti pojavljuje više Rabljana, uglavnom pripadnika komunalne elite, dakle patricija i članova višeg rapskog svećenstva. Aleši je u Rab stigao kao već afirmiran majstor¹²⁵ i to vjerojatno na poziv Kolana *de Cernotta*, koji je 1453. godine od njega naručio izradu obiteljske kapele u crkvi sv. Ivana Evanđelista. To je, naime, prvi sačuvani ugovor u kojem se Aleši spominje u Rabu. Uslijedilo je zatim niz ugovora, kojima su drugi rapski ugledniji građani, kako svjetovni tako i duhovni, naručili neke radove kod majstora Andrije. Većina tih radova do danas je sačuvana samo fragmentarno.

Gradnja spomenute kapele uglednog rapskog patricija Kolana *de Cernotta*, koji u isto vrijeme gradi i obiteljsku palaču u Rabu, predstavlja dio obimnijih zahvata na uređenju samostanske crkve sv. Ivana Evanđelista u drugoj polovici 15. stoljeća. Vidjet ćemo da po završetku dotične kapele, čiji je klijent bio Kolan *de Cernotta*, Aleši prima još jednu narudžbu, onu rapskog patricija Nikole *de Scaffa*, kojom je ugovorena gradnja i uređenje obiteljske kapele patricijske obitelji *de Scaffa*, a koja se trebala nalaziti nasuprot onoj Kolana *de Cernotta*. Upravo je gradnjom tih dviju kapela u prvim travajima bočnih brodova, crkva sv. Ivana doživjela znatne promjene.¹²⁶ Kao što potvrđuju rapska bilježnička vrela, za uređenje ovog samostana i pripadajuće mu crkve vezano je i niz oporučnih legata i narudžbi predstavnika rapskog patricijata, svećenstva i puka, koji su pridonijeli uređenju samostanskog sklopa te obogaćenju njegova inventara u drugoj polovici 15. stoljeća. Kao primjer spomenimo na ovom mjestu ispravu iz srpnja 1499., kojom Antun *de Bergamo*, član obitelji koja je već duže

¹²⁵ Roden u Draču u Albaniji oko 1420. godine, učio je kod zadarskog klesara Marka Petrova iz Troije u Apuliji, a potom je radio u Šibeniku, Trogiru te u Anconi, gdje je od 1452. godine bio glavni pomoćnik majstora Jurja Dalmatinca na uređenju Loggia dei Mercanti. Trajno se nastanio u Splitu, gdje je držao svoju radionicu s mnogobrojnim pomoćnicima i naučnicima. Od konca šezdesetih godina surađivao je s renesansnim kiparom Nikolom Firentincem te je 1472.-1473. godine zajedno s njim radio na uređenju portala crkve sv. Marije na Tremitima u Apuliji. Umro je u Splitu 1504. ili 1505. godine. Smatra se jednim od najistaknutijih predstavnika gotičko-renesansnog stila u Dalmaciji. O životu i radu Andrije Alešija više vidjeti u: Kruno Prijatelj, Aleši, Andrija, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1983., str. 76-78; Fisković, Andrija Aleši, str. 13.

¹²⁶ Naime, taj samostanski sklop, koji se u izvorima spominje od 12. stoljeća, utemeljili su benediktinci. Sestre benediktinke napustile su ga u 13. stoljeću, a 1278. godine preuzeli su ga franjevci. Podjelom franjevačkog reda u 15. stoljeću ostao je u posjedu franjevaca konventualaca, koji su ga napustili 1783. godine kada se taj red u Rabu ugasio. Koncem 18. stoljeća preuzeo ga je rapski biskup te obnovio i ondje zasnovao svoje novo sjedište. Ukinućem Rapske biskupije 1823. godine taj je graditeljski sklop napušten te prepušten propadanju pa se do dvadesetih godina 20. st. pretvara u hrpu ruševina. Tada je bogati crkveni inventar (slike, skulpture, drveni oltari, nadgrobne ploče) prenesen u ostale rapske crkve. Na temelju brojnih istraživanja ustanovljeno je da je samostanska crkva sv. Ivana u osnovi trobrodna ranokršćanska bazilika, koja je više puta tijekom povijesti dograđivana i obnavljana, pa tako u doba rane romanike (druga polovica 11. stoljeća), romanike (druga polovica 12. stoljeća), gotike i renesanse (druga polovica 15. stoljeća) te u vrijeme kada je samostan bio biskupskim sjedištem (18-19. stoljeće). Više o povijesti samog samostana i o istraživanjima o povijesti gradnje samostanskog sklopa vidi: Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 151-163.

vrijeme živjela u Rabu, od majstora Grgura iz Šibenika¹²⁷ naručuje izradu kapele posvećene sv. Roku i sv. Antunu Padovanskom u franjevačkoj crkvi sv. Ivana u Rabu po uzoru na tamošnju kapelu obitelji *de Cernotta*. Za istu kapelu isti klijent također naručuje izradu četiriju slika s likovima sv. Antuna Padovanskog, sv. Ivana Evanđelista, sv. Bartola i sv. Franje, oltar te obiteljsku grobnicu na čijoj bi nadgrobnoj ploči trebao stajati grb obitelji Bergamo. U ovom slučaju kao klijent se javlja član obitelji Benedetti (*de Bergamo*), koja se sudeći po spomenutoj narudžbi, stavlja u red uglednih patricijskih obitelji poput *de Cernotta* i *de Scaffa*, koje su u to vrijeme već imale svoje kapele u franjevačkoj crkvi sv. Ivana. Nadalje, isticanje zahtjeva za izradom slika svetaca zaštitnika te oltara, kao i postavljanja obiteljskog grba na nadgrobni pokrov grobnice govori podosta i o statusu te obitelji koja se koncem 15. stoljeća unutar rapske komune isticala očito ne više samo svojim ekonomskim već i najvišim društvenim statusom, tj. pripadnosti rapskom patricijatu. Brojni primjeri iz susjedne Italije potvrđuju da su često predstavnici obitelji koje su tek nedavno stekle viši društveni status te pravo sudjelovanja u radu komunalnog vijeća bili pokroviteljima nekih većih gradnji te posebice gradnji obiteljskih kapela u kojima su se izrađivali grbovi obitelji te portreti njezinih članova.¹²⁸ No, čini se da dotična kapela obitelji Benedetti u crkvi sv. Ivana Evanđelista ipak nije bila u cijelosti dovršena.

U prvom ugovoru kojim majstor Andrija dogovara određene radove u spomenutoj crkvi, a koji je u ožujku 1453. godine zabilježio bilježnik Marko Olivone,¹²⁹ *Andrea Alesii de Duratio, lapicida et habitator Spallati*, obvezao se izraditi kapelu rapskom plemiću Kolanu *de Cernotta*, i to unutar vremenskog roka od jedne i pol godine te prema svome nacrtu kojeg je pritom dao na uvid prisutnim svjedocima prilikom sklapanja ugovora. Ona bi trebala služiti *ad laude et memoria* (na slavu i sjećanje) njezinog naručitelja Kolana, nalaziti će se s desne strane glavnog crkvenog ulaza te će biti podignuta na osmerostrane stupove i na menzolu uzidanu u crkveni zid.¹³⁰ Majstor Andrija obložiti će je pravilno isklesanim kamenom, popločati i isklesati nadgrobnu ploču ukrašenu lijepo isklesanom lozicom i grbom obitelji *de Cernotta*. U

¹²⁷ "1499. 29/7. Arbi. In refectorio conventus frat. m. s. Joh. Conventualium. – Mistro Greg. Vrangonius ?? de Sebenico in presenti habitator ibidem ex una, et ser Ant. Bergaminus (= de Bergamo), civis arben., ex altera. – Grgur se obvezuje učiniti Begaminu kapelu di s. Roco et de s. Ant. de Padova in la ecclesia de sancto Johane predito in el loco done al presente e (ide é) el coro. Kapela će imati *coloni doi* (2 stupa). Oko kapele će *circum circa* učiniti *colonelli pizoli* onako izrađene, kakvi su u kapeli Cernotta u toj istoj crkvi. On će štoviše dati učiniti 4 slike: sv. Iv. Evanđelista, sv. A. Padovanskoga, sv. Bartula i sv. Franje i staviti ih *silicantom di essa capella*. Dužan je učiniti i oltar od *pieri coti*, samo *la plano di dito altar no sia tenuto far*. U kapeli će učiniti i grobnicu s pokrivalom i na pokrivalu grb obitelji Bergamo. Sav rad mora biti gotov do Božića ove god. Za sve to će dobiti 23 dukata i *pegolu* i olovo i 2 *quarti vini*, ecc. (Rab: Sud A.: A. B. Boncio, 57. – Rab: Nadžupski A. (Atti notarili, VII, 271.), ali tu kaže, da je to uzeto ex Boncio)" (VKKLII, str. 77).

¹²⁸ Burke, *The Italian Renaissance*, str. 98-99.

¹²⁹ Fisković, Andrija Aleši, str. 14-15, bilj. 91; DAZd, RB, MO, kut. 4, sv. 1, fol. 38'-40.

¹³⁰ ... *pro faciendo quandam capellam in ecclesia sancti Iohannis conuentuus fratrum minorum de Arbo per predictum magistrum Andream*. Kapela je imala biti izgrađena *apresso la porta grande de la dicta giesia ala di destro* (DAZd, RB, MO, kut. 4, sv. 1, fol. 38'-40).

ugovoru je opisana i željena ikonografija buduće kapele. Majstor se obvezao izraditi dogovorene radove o svom trošku, a naručitelj Kolan *de Cernotta* nabaviti drvene skele, vapno i željezo potrebno za gradnju. Kolan se ujedno obvezao isplatiti majstoru za navedene radove vrlo visok novčani iznos u visini 180 dukata *boni auri* i to u tri isplatne rate: 50 zlatnih dukata Kolan će Andriji isplatiti odmah po početku radova, 50 dukata nakon što majstor Andrija iskleše kamene dijelove, a ostatak od 80 zlatnih dukata po završetku cijele kapele i to pod uvjetom da radovi budu završeni u dogovorenom roku.¹³¹

Iz jednog kasnijeg ugovora, koji je u prosincu 1454. zapisao rapski bilježnik i svećenik Toma Stančić, doznajemo da je klijent Kolan *de Cernotta* zadovoljan dotada učinjenim poslom, ali je iskazao nezadovoljstvo zbog kašnjenja radova na kapeli.¹³² Naime, iako je majstor Andrija obećao da će sve potrebne radove dovršiti u roku od jedne i pol godine, to ipak nije uspio učiniti. Majstor Andrija iskazao je, pak, sa svoje strane zadovoljstvo do tada učinjenim poslom i zadovoljstvo zbog razumijevanja naručitelja te je obećao dovršiti poslove na gradnji i uređenju kapele u roku od dvije godine, dakle do ožujka 1455. godine. Ovdje je važno spomenuti i to da su podatci o rokovima dovršetka određenog posla i o iznosu koji je klijent odnosno naručitelj dužan platiti majstoru često (iako ne uvijek) bili sastavni dijelovi takvih ugovora zabilježenih u notarskim knjigama kasnog srednjega vijeka.¹³³ Bilježnici su jednako uredno zapisivali i potvrdu o isplati nakon završenog posla, a često je u takvom dokumentu klijent ili naručitelj radova izricao svoj sud o djelu unajmljenog majstora i umjetnika. Nerijetko je, međutim, zbog kašnjenja radova, nepoštivanja ugovorenih dimenzija rada ili loše kvalitete izrade, ugovoreni iznos za isplatu majstoru bio smanjen, ili bi radovi pak bili prepušteni drugom majstoru, o čemu svjedoče brojni onovremeni ugovori iz dalmatinskih komuna, kao i susjedne Italije.¹³⁴ Čini se ipak da do smanjenja ugovorenog novčanog iznosa što ga je rapski patricij Kolan *de Cernotta* obećao isplatiti majstoru Andriji, a zbog kašnjenja radova na dotičnoj kapeli, ipak nije došlo. Zasigurno se to može pripisati iznimnom ugledu Andrije Alešija koji je do tada već surađivao na važnim gradnjama i klesarskim radovima u dalmatinskim komunama te u Anconi, gdje je bio suradnik Jurja Dalmatinca na gradnji *Loggia dei Mercanti*. Ujedno se to može pripisati i vrsnoći izrade i savjesnošću obavljenog rada, o čemu je rapski patricij Kolan *de Cernotta* izrekao pohvalne riječi. Treba dodati i to da je Andrija Aleši upravo pedesetih godina 15. stoljeća uvelike razvio svoju djelatnost te je istovremeno djelovao i u Splitu, gdje je imao svoju radionicu, a u samom Rabu boravio je tek povremeno, što je također zasigurno utjecalo na kašnjenje dovršetka ugovorenih radova. Vjerojatno je i zbog toga naručitelj Kolan *de Cernotta*

---

¹³¹ DAZd, RB, MO, kut. 4, sv. 1, fol. 38'-40.

¹³² Cvito Fisković, *Andrija Aleši*, str. 14., bilj. 95.

¹³³ Mary Hollingsworth, *Patronage in Renaissance. Italy from 1400 to the Early Sixteenth Century*, London 1994., str. 6.

¹³⁴ Burke, *The Italian Renaissance*, str. 105.

dozvolio produljenje radova tom nadaleko traženom majstoru. Usporedimo li, na koncu, broj mjeseci koliko je ovaj posao trajao (oko 24 mjeseca) s novčanim iznosom koji je Kolan trebao isplatiti Andriji (180 dukata), vidimo da je Aleši mjesečno za rad na dotičnoj kapeli Kolana de *Cernotta* dobivao pristojnu svotu od oko 7,5 zlatnih dukata. Treba, dakako, pretpostaviti da je dotični iznos bio umanjen za troškove nabave dijela materijala, kao i za troškove uzdržavanja te isplate majstorovih pomoćnika, među kojima je bio i klesar Petar Berčić.¹³⁵

Nažalost, dotična se kapela nije sačuvala. Srušena zajedno s crkvom sv. Ivana, a pojedini su njezini dijelovi kasnije ugrađeni u druge građevine na Rabu. Nadgrobna ploča Kolana de *Cernotta* s obiteljskim grbom i natpisom te reljefnim ukrasom od stilizirane lozice danas se nalazi na rapskom groblju,¹³⁶ a natpis kapele, polomljen u dva dijela, uzidan je u pločnik crkve sv. Justine. Važno je na ovom mjestu istaknuti da je na tom natpisu zapisano i ime samog majstora Andrije Alešija iz Drača s naznakom godine izrade kapele (1454.).¹³⁷

Treba istaknuti i to da je Andrija Aleši, u to vrijeme već vrlo iskusan graditelj i klesar, prilikom izrade nacrtu za dotičnu kapelu nesumnjivo uveo poneko novo stilsko rješenje po uzoru na radionicu Jurja Dalmatinca te renesansne građevine na hrvatskoj obali Jadrana kao i u susjednoj Italiji. I premda to Alešijevo djelo do danas nije u cijelosti sačuvano, pa se i ne može usporediti s prvim ugovorom, prema tekstu drugog ugovora može se zaključiti "da je majstor učinio sve prema dogovoru", zbog čega nije bilo razloga za nezadovoljstvo njegova klijenta. Majstor Aleši se po svemu sudeći držao dogovorenih detalja o ikonografskim rješenjima i dekoraciji kapele, a koje je dogovorio sa samim Kolanom de *Cernotta*.

U vrijeme dok je dovršavao rad na Kolanovoj kapeli u crkvi sv. Ivana Evanđelista, Andrija Aleši sklopio je dana 8. prosinca 1454. tri ugovora s članovima rapske patricijske obitelji de *Scaffa*. U dvama od tih ugovora utanačio je s tadašnjim rapskim biskupom Ivanom de *Scaffa* izradu biskupove nadgrobne ploče u katedralnoj crkvi sv. Marije Velike.¹³⁸ Pritom se *magister Andreas Alexio da Duratium tayapera, habitator Spaleti constitutus in Arbo*, dakle stanovnik Splita trenutno nastanjen u Rabu, obvezao izraditi *de arte sua ad omnes eius expensas* (po svom umijeću i na svoj trošak) nadgrobnu ploču određenih dimenzija, s reljefnim likom u biskupskom ornatu, s knjigama kraj biskupovih nogu, a jastukom pod glavom, s grbovima, lukom i savinutim stupićima.¹³⁹ Biskup se pak sa svoje strane obvezao da će Andriju opskrbiti potrebnim

¹³⁵ Fisković, Andrija Aleši, str. 14; I. Fisković, Berčić, Petar, u: *HBL*, sv. 1, str. 679-680.

¹³⁶ Fisković, Andrija Aleši, str. 14-15.

¹³⁷ Cjeloviti tekst natpisa glasi: + AD - LAVDE[m] - ET - HONOREM - O[mn]IP[oten]TIS - DEI-ET S[uo]R[um] CO[n]FES[s]OR[um] - IERON[im]I - ET NICOLAI - AN[teditam (?)] -CHAPELA[m] HEDIFICHARI - FECIT - D[omi]NO COLANE - Q[uondam] - D[omi]NI - CERNOLI DE CERNOTIS - MAGISTER - ANDREAS - ALECXI - DE DVRACHIO - FECI - HOC - OPVS - MCCCCLIII (Isto, str. 15).

¹³⁸ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 341a-342.

¹³⁹ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 341a-342; Fisković, Andrija Aleši, str. 15, bilj. 98, 100.

željezom i olovom (*plumbum*) te da će mu za učinjen rad platiti 20 zlatnih dukata,¹⁴⁰ od kojih će pet dukata biti predano Andrijinom pomoćniku Petru iz Bergama i to na sljedeći blagdan sv. Jurja koji je padao na dan 23. travnja 1455.¹⁴¹ Ostatak novčanog iznosa od 15 dukata majstoru će biti isplaćen nakon završetka posla. Cjelokupan rad na grobnici trebao bi biti završen do travnja 1455., a ukoliko neka od strana ne izvrši rečene obaveze iz ugovora, dužna je platiti kaznu. Kao što je vidljivo iz teksta ugovora, u njemu je do detalja navedeno što se Aleši obvezuje izraditi za biskupa i klijenta Ivana *de Scaffa*.¹⁴² Andrija na sebe preuzima obvezu vrsne izrade, kako je istaknuo "prema svom umijeću", i to o vlastitom trošku, a biskup Ivan *de Scaffa* je preuzeo obvezu nabavke željeza i olova, jednako kao što se u prethodnom ugovoru plemić Kolan *de Cernotta* obvezao pribaviti drvene skele, vapno i željezo. Na koncu se navodi i uobičajena klauzula o novčanoj kazni u slučaju nepoštivanja obveza iz ugovora.

Pored navedenoga, u tekstu ugovora jasno je istaknut rok do kojega Aleši treba izvršiti radove, odnosno do travnja 1455. godine, što bi značilo u roku od samo pet mjeseci. Podijelimo li ukupnu zaradu umjetnika Andrije Alešija u ovom slučaju (15 dukata, jer pet dukata dobiva Andrijin pomoćnik Petar iz Bergama) i vrijeme rada, dobivamo mjesečni iznos zarade od oko tri dukata *boni auri*.¹⁴³

Pored ovog, isti su ugovaratelji istog dana potpisali još jedan ugovor pred bilježnikom Tomom Stančićem, a koji je bio nadopuna prethodnom ugovoru. U njemu je dogovoreno da će majstor Aleši postaviti ploču pred oltar sv. Anastazije u stolnoj crkvi i ondje izraditi ogradicu s lukovima, dvanaest stupića, dva anđela i dva mala luka.¹⁴⁴ Istaknuto je pritom da ogradica mora biti slična onoj koju je Andrija izradio za kapelu Kolana *de Cernotta*. Za taj rad trebalo mu je biti isplaćeno 12 zlatnih dukata, od kojih je njegov pomoćnik Petar iz Bergama imao dobiti tri zlatna dukata i to do sljedećeg blagdana sv. Jurja (23. travnja).¹⁴⁵ Ugovoreni rok dovršetka izrade bio je isti kao i u prethodnom dokumentu, tj. travanj 1455. godine. U slučaju nepoštivanja ugovora s bilo koje strane, klijent ili majstor imali su platiti kaznu u iznosu trećine ukupne cijene radova.

U trećem ugovoru sastavljenom istoga dana, koji je također zabilježio Toma Stančić 8. prosinca 1454., a koji su sklopili rapski patricij Nikola *de Scaffa* i majstor Andrija, dogovoreno je uređenje kapele obitelji *de Scaffa* u crkvi sv. Ivana Evanđelista, u prvom traveju istočnog pobočnog broda, nasuprot kapeli Kolana *de Cernotta*. Nikola je naručio izradu ogradice od stupića s lavom, anđelima i trima svojim grbovima kojom je htio ograditi svoju kapelu, četvorni prostor od prvog stupa do zidova u pobočnoj lađi crkve sv. Ivana. Naručio je i oltarnu ploču sa stupom pod njom i

---

¹⁴⁰ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 342.

¹⁴¹ Škrobonja, *Sveti od zdravlja*, str. 106.

¹⁴² DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 342; Fisković, Andrija Aleši, str. 15.

¹⁴³ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 342.

¹⁴⁴ ... *vnum posolum de petra cum duodecim columpnollis et cum duobus angelis et cum archetis ad similitudine posoli* (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 342a).

¹⁴⁵ Fisković, Andrija Aleši, str. 16, bilj. 100.

nadgrobnu ploču s reljefnim grbom u vijencu, s natpisom i okvirom zavnutog užeta. Pritom se Nikola *de Scaffa* obvezao nabaviti olovo i željezo potrebno za radove te isplatiti majstoru Andriji 40 zlatnih dukata pravedne vage (*iusti ponderis*), od kojih će majstorov pomoćnik Petar *de Bergamo* dobiti pet dukata na sljedeći blagdan sv. Jurja (23. travnja 1455.), a ostatak će majstor Andrija primiti po završetku cijelog posla. Majstor Andrija Aleši sa svoje je strane potvrdio da je prilikom potpisivanja ugovora dobio pet dukata od naručitelja Nikole *de Scaffa*.¹⁴⁶

Već sutradan, 9. prosinca 1454., nakon sklapanja triju spomenutih ugovora, Andrija Aleši je ugovorio posao s još jednim bogatim rapskim patricijem – Franjom *de Zudenicho*, a kojim je pristao izraditi i oblikovati (*faciendi et sculpendi*) nadgrobnu ploču s likom biskupa Zudenika *de Zudenicho*,¹⁴⁷ koja bi u cijelosti trebala sličiti nadgrobnj ploči biskupa Ivana *de Scaffa*. Nadgrobnja ploča je, dakle, bila namijenjena Franjinom rođaku i dalekom pretku, biskupu Zudeniku koji je čast rapskog biskupa obnašao u razdoblju od 1372. do 1412. godine.¹⁴⁸ Radovi su trebali biti dovršeni do travnja 1455., a naručitelj odnosno klijent Franjo trebao je isplatiti majstoru Andriji 20 zlatnih dukata. O dovršetku radova i isplati ugovorene plaće majstoru Andriji svjedoči bilježnički zapis iz rujna 1456. godine, po kojem se može zaključiti da su radovi na grobnici dovršeni, ali da naručitelj kasni s isplatom pa se tim ugovorom obvezuje isplatiti majstoru Andriji dug od 40 malih libara (nešto manje od sedam dukata) i to najkasnije do sljedećeg blagdana sv. Jurja (23. travnja 1457.).¹⁴⁹ U slučaju da to ne napravi, dužan je platiti kaznu u visini trećine ugovorenog iznosa, naravno uz dodatnu obvezu isplate spomenutih 20 dukata na ime plaće.

S rapskim patricijem Franjom *de Zudenicho* majstor Aleši je u kolovožu 1456. godine sklopio još jedan ugovor, zabilježen od strane Tome Stančića, o gradnji obiteljske kapele u rapskoj katedrali sv. Marije Velike.¹⁵⁰ Upravo se to djelo smatra i Alešijevim najboljim radom na Rabu, a zamjećuje ga i hvali zadarski pjesnik Juraj Baraković prigodom svoga posjeta Rabu početkom 17. stoljeća.¹⁵¹ Ta je kapela kasnije bila porušena, a sačuvani su samo pojedini njezini fragmenti. Iz teksta spomenutog ugovora iz kolovoza 1456. doznajemo da Franjo *de Zudenicho* sklapa ugovor s majstorom Andrijom Alešijem, koji se privremeno nalazi na Rabu (*ad presens habitator Arbi*), te da od njega naručuje izradu kapele u katedralnoj crkvi, sa stepenicama i lukom, izradu grobnice i oltara, prozora i križa od bijelog kamena prema majstorovom nacrtu, te stupića koji bi trebali biti izrađeni poput onih u kapeli Kolana *de Cernotta*.¹⁵² Franjo pritom zahtijeva,

---

¹⁴⁶ Isto, str. 17, bilj. 104.

¹⁴⁷ Kip je trebao biti srednje veličine *cum libris a pedibus et armis a capite cum archetis et retorto et incastris cum suis vitibus* (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VII, fol. 343).

¹⁴⁸ Fisković, Andrija Aleši, str. 16-17, bilj. 101.

¹⁴⁹ Isto, str. 17, bilj. 102.

¹⁵⁰ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 440-440a.

¹⁵¹ Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, str. 102.

¹⁵² U ispravi je navedeno da Andrija Aleši ugovara s Franjom *de Zudenicho* izgradnju *vnam capellam* sa stepenicama i volatom. Kapela će biti smještena u katedrali sv. Marije i izrađena *de piera bianca*. Majstor će također izraditi grobnicu i pored nje oltar, stupove, te *vna fenestra, vna pila da aqua sancte et*

a Andrija Aleši se obvezuje, da cijeli rad bude *bene laboratis*.¹⁵³ Majstor Aleši ujedno mora sve prekriti bijelim kamenom, uključujući i one dijelove koje je prethodno u crvenom kamenu izradio majstor Jacomello. Andrija se obvezuje cijeli posao izvršiti na svoj trošak, a naručitelj Franjo *de Zudenicho* isplatit će mu iznos od 170 zlatnih dukata po povoljnom kursu (*bene auri et iusti ponderis*), što znači da će jedan dukat odgovarati tadašnjoj vrijednosti od 5 libara i 16 malih solida.¹⁵⁴ Taj bi novac majstoru trebao biti isplaćen u četiri rate tijekom 1457. i 1458. godine, pri čemu će prvi dio biti isplaćen 1457. godine u Splitu i to u visini od 40 zlatnih dukata, drugi dio u visini 40 zlatnih dukata u svibnju 1458. godine, kada bi majstor trebao doći u Rab i raditi na ugovorenim projektu, treći dio u listopadu 1458., a četvrti po završetku cjelokupnog posla koncem 1458. godine.¹⁵⁵ Inače, gore spomenuti majstor *Jacobellus* odnosno *Jacomello*, koji je započeo rad na kapeli obitelji *Zudenicho*, spominje se kao *magister lapicida* u jednoj rapskoj ispravi koja je vezana uz izvršenje oporučnih legata. U toj se ispravi *Jacomellus* spominje kao graditelj novčano vrlo vrijedne kapele u katedrali sv. Marije. Izgradnju ove kapele oporučnim legatom financirala je rapska patricijka Margareta iz ugledne obitelji *de Dominis*, a ukupna cijena rada na kapeli, do njenog dovršetka, bila je 200 zlatnih dukata. Zanimljivo je da se u istom dokumentu spominje i Andrija Aleši, ali ne kao graditelj, već kao nadziratelj gradnje i procjenitelj kvalitete izgradnje kapele. Kao takvom, i njemu su se izvršitelji oporuke obvezali isplatiti priličnu svotu od 120 malih libara ili oko 20 dukata.¹⁵⁶

Prema isplatnom ugovoru koji je u srpnju 1457. godine zapisao Toma Stančić, sastavljenom 11 mjeseci nakon potpisivanja spomenutog ugovora o početku radova na kapeli obitelji *de Zudenicho* u rapskoj katedrali, saznajemo da je Franjo *de Zudenicho*, zasigurno zadovoljan učinjenim poslom, isplatio Andriji Alešiju 115,5 dekalatra vune u vrijednosti 40 zlatnih dukata.¹⁵⁷ Tako je majstoru Andriji isplaćen dogovoreni iznos većinom u novcu (130 dukata), a manjim dijelom u vuni. Ovo nije bio jedini slučaj kada je majstor Andrija pristao da bude isplaćen dijelom u robi. Tako je, kako saznajemo iz ugovora sklopljenog u srpnju 1457. godine, ovaj majstor potvrdio da je od Petra *de Zaro* primio dug od 50 malih libara (8,6 dukata) dijelom u vuni, a dijelom u novcu za izvršeni posao u crkvi sv. Bernardina, te za rad na oltaru Tijela Kristova u katedrali sv. Marije.¹⁵⁸ Andrija se obvezao sam prevesti vunu u Split i ondje je prodava-

---

vna fenestecilla per le ampulette i jedan križ od bijelog kamena. Majstora Andriju će za izvedene radove naručitelj i klijent Franjo isplatiti u nekoliko rata tijekom 1457. i 1458. godine. DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 440-440a.

¹⁵³ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 440.

¹⁵⁴ *Uz cento e setanta ducati* klijent Franjo se obvezuje Andriji platiti i dodatnu svotu za kamen koji je majstor Andrija sam nabavio (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 440a).

¹⁵⁵ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 440a.

¹⁵⁶ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. X, fol. 494-494a.

¹⁵⁷ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 476-476a. Inače, jedan dekalatar je težio 3,816 kg, što znači da je Andrija primio ukupnu količinu od 440,748 kg vune.

¹⁵⁸ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 476a. Umjetnici, obrtnici i medicinski djelatnici, pa čak i oni tako slavni i cijenjeni poput Andrije Alešija, buduću da su dijelom bili plaćeni u većim količinama robe,

ti, postajući na taj način privremeno i trgovcem, a kako bi dobio ukupan ugovoreni novčani iznos za radove u kapeli *de Zudenicho* u katedrali sv. Marije Velike.¹⁵⁹

Na temelju raščlambe razmatranih bilježničkih ugovora može se zaključiti da je Andrija Aleši tek povremeno boravio na Rabu. Kao što se vidi iz pojedinih podataka iskazanih u izvorima, velik su dio posla obavljali njegovi pomoćnici, od kojih se tek nekolicina, i to oni najkvalitetniji, poimence spominju u ugovorima. Majstor Andrija tek je povremeno dolazio na otok i u grad Rab da bi nadgledao izvršenje radova ili radio na onim dijelovima koji su bili izvan umjetničkog dosega i vještine njegovih suradnika. Nadalje, bilježnička vrela ukazuju da je Andrija očito znatno razgranao svoje djelatnosti i to usporedo radeći u Splitu i na Rabu, izvršavajući više narudžbi istovremeno. Uz to je, kao što smo vidjeli, povremeno trgovao i vunom, koju bi dobivao od rapskih klijenata kao način isplate za svoj rad.

Bilježnički spisi potvrđuju da je u vezi s dotičnom obiteljskom kapelom *de Zudenicho* majstor Andrija koncem 1458. godine potpisao još jedan ugovor kojim je dogovoreno da se svod ne zida sedrom već kamenom, na račun čega mu je klijent Franjo *de Zudenicho* trebao isplatiti još deset dukata i to na sljedeći blagdan sv. Jurja, dakle u travnju 1459. godine.¹⁶⁰ Posljednjim ugovorom vezanim uz istu kapelu, sastavljenim u ožujku 1459. godine, Franjo *de Zudenicho* se obvezao isplatiti Andriji Alešiju i njegovom pomoćniku Matku ostatak iznosa od 40 dukata. Cijeli je iznos imao biti isplaćen u robi i to 124 dekalatra (473,184 kg) vune s područja otoka Raba i rapskog distrikta. Pri tome je Franjo isplatio vune u vrijednosti od 32,4 dukata, a ostao je dužan vune u vrijednosti 44 libre i 15 solida (7,6 dukata).¹⁶¹

Pored ovih ugovora sa jednim članom obitelji *de Zudenicho*, Andrija Aleši je u rujnu 1456. sklopio jedan ugovor s najbogatijim rapskim plemićem tog vremena, Petrom *de Zaro*, u kojem se obvezuje izraditi neke ogradice u crkvi sv. Bernardina kod crkve sv. Eufemije sa stupićima, s dvije stepenice ispod te ogradice, jednim vratima, dva anđela koji nose po jedan svijećnjak, dva grba i kipove sv. Franje i sv. Bernardina.¹⁶² Jednako tako, u istom ugovoru Petar *de Zaro* od majstora Andrije naručuje izradu oltara Tijela Kristova u rapskoj katedrali. U podužem ugovoru ovaj je patricij do detalja razradio svoju zamisao o izgledu dotičnih radova te se obvezao nabaviti drvo, željezo i olovo potrebno za gradnju, kao i da će isplatiti majstoru Andriji 300 libara (51,7 dukata) u tri isplatne rate. Prvih 100 libara (17,25 dukata) imao je isplatiti do blagdana Uznesenja Djevice Marije (15. kolovoza 1457.)¹⁶³ i to tako da isplati 40 libara (6,9 dukata) u novcu, a 60 libara (10,35 dukata) u dobroj vuni, pri čemu bi je-

---

nisu se ustezali baviti i drugim poslovima, primjerice trgovinom, u cilju poboljšanja svog financijskog i materijalnog statusa.

¹⁵⁹ Raukar, Rab sredinom XV. stoljeća, str. 32.

¹⁶⁰ Fisković, Andrija Aleši, str. 18, bilj. 112.

¹⁶¹ Isto, str. 18, bilj. 113.

¹⁶² DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 441-441a.

¹⁶³ Blagdan Uznesenja Bogorodičina ("Velika Gospa") slavi se na dan 15. kolovoza. Vidi: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 1990., str. 579-580.

dan dekalatar vune vrijedio dvije libre (0,34 dukata).¹⁶⁴ Drugu ratu u visini 100 libara Petar je imao isplatiti majstoru Andriji kada on dođe u Rab i započne dogovorene radove, a treću ratu, u iznosu od 100 libara, kada bude gotov sav posao.¹⁶⁵

Iz isplatnog ugovora iz srpnja 1457. godine doznajemo da je Andrija Aleši od Petra *de Zaro* primio 50 malih libara (8,6 zlatnih dukata), dijelom u vuni, a dijelom u novcu za izvršeni posao u crkvi sv. Bernardina te za rad na oltaru Tijela Kristova u katedrali sv. Marije.¹⁶⁶ No, ovdje je riječ tek o jednoj isplatnoj rati, jer je ukupan dug Petra prema Andriji, sudeći prema prethodnom ugovoru, obujmu i trajanju radova, bio znatno veći i iznosio je 300 malih libara (51,7 dukata).

Pored već spomenutih radova, koje je Aleši obavljao na raznim rapskim sakralnim i svjetovnim objektima, valja spomenuti da je uređivao i neke arhitektonske detalje na palači *Cedolina de Zudenico*,¹⁶⁷ a po svemu sudeći i dvorišni portal palače *Kolana de Cernotta*.¹⁶⁸

Umjesto zaključka

Na koncu izložene analize može se općenito ustvrditi da se o odnosu klijenata odnosno naručitelja i pojedinih skupina profesionalnih djelatnika, unutar različitih obrtničkih, umjetničkih i medicinskih skupina na Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća, ne može zaključivati u jednakoj mjeri. Naime, rapska bilježnička vrela donose nešto podataka o raznim obrtničkim djelatnostima vezanim za prehrambene, drvoprerađivačke, metalurške, uslužne i medicinske djelatnosti, ali iz njih samo fragmentarno doznajemo o odnosima klijenata i spomenutih profesionalnih djelatnika, o načinu poslovanja pojedinih profesionalnih djelatnika te o приходима koje su dobivali putem naručenih poslova. Većinu podataka o raznim obrtnicima, kao i o njihovim klijentima te o njihovim međusobnim odnosima, crpimo najčešće iz oporuka i oporučnih legata, pa stoga često o angažiranju pojedinog obrtnika saznajemo samo posredno, na temelju legata ili dugovanja oporučitelja. Nešto više podataka o odnosu obrtnika s njihovim klijentima nalazimo u bilježničkim spisima vezanima uz isplate dugova, bilo putem oporučnih legata bilo putem posebnih isplatnih ugovora, u kojima doznajemo ime obrtnika, ponekad cijenu njihova rada, kao i predmet ili uslugu koja se plaća.¹⁶⁹ Na taj način, prikupljajući detalje iz mozaika o djelatnosti pojedinih

---

¹⁶⁴ Dakle, radi se o količini od 30 dekalatra (114,48 kg) vune.

¹⁶⁵ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 441a.

¹⁶⁶ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. IX, fol. 476a.

¹⁶⁷ Fisković, Andrija Aleši, str. 20, bilj. 128.

¹⁶⁸ Isto, str. 21.

¹⁶⁹ Tako, primjerice, u svojoj oporuci sastavljenoj 1452. godine *magister Fabianus peliparius, habitator Arbi* donosi jedan vrlo zanimljivi podatak koji ne bismo saznali da oporučna pravila kasnog srednjovjekovlja nisu zahtijevala od testatora da osigura povrat svih svojih dugovanja. Spomenuti Fabijan tako ostavlja oporučni legat od šest malih libara, i to majstoru brijaču Antoniju *pro vino*, koje je kupio od njega, ali mu još nije platio spomenuto dugovanje (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VI, fol. 61-61a). Sličan primjer oporučnog povrata dugovanja nalazimo i u oporuci nekog Tome *cognomine Chiuch*, koji u svojoj oporuci sastavljenoj u rujnu 1453. godine ne zaboravlja da je dužan *Iohanni fabro solidos quindecim pro*

skupina obrtnika, možemo rekonstruirati njihove poslovne ritmove kao, na primjer, način rada mesara kakav je bio ugledni rapski mesar Andrija *de Docha*, krug njegovih klijenata, prije svega kupaca koža, kao i krug njegovih poslovnih partnera, s kojima sklapa ugovore. Svijet njihovih poslovnih odnosa i njihovo svakodnevno poslovno djelovanje znatno dopunjuju spoznaje iz odredbi rapskog statuta iz kojeg također crpimo određene podatke o načinu poslovanja mesara u Rabu. O klijentima krojača doznajemo podosta iz oporuka rapskih građana, ali i iz popisa miraza i raznih inventara, u kojima se spominju brojni odjevni predmeti. Nesumnjivo su rapski krojači bili sposobni zadovoljiti potrebe običnog puka, a neki od njih i potrebe bogatijih rapskih građana koji su imali visoke zahtjeve u izboru tkanina i krojeva, prateći modu onog vremena. Majstori koji su se bavili obradom drva imali su širok raspon poslova pa se među njihovim klijentima javljaju predstavnici svih skupina rapskoga društva, od drugih obrtnika njima sličnog materijalnog statusa i bogatijih rapskih građana do pripadnika rapskog patricijata i svećenstva koji su u drugoj polovici 15. stoljeća, dakle u vrijeme snažnog razvitka grada i cijele rapske komune, uvelike surađivali, posebice sa zidarima i umjetnicima, u gradnji i uređenju interijera građanskih kuća, patricijskih palača te sakralnih objekata kao što su samostani, crkve i kapele. Iako se u gore razmatranim primjerima korporativni naručitelji rijetko navode, iz promatranih vrela je razvidno da su, primjerice, bratovštine ili predstavnici komunalnih vlasti pri uređenju bratovštinskih ili administrativnih objekata koji su im pripadali trebali i koristili usluge stolara, drvodjelja odnosno tesara. Različiti obrtnici – obrađivači drva također su izrađivali i vesla, bačve i namještaj, odnosno općenito predmete neophodne u svakodnevnom životu komunalnog stanovništva i u tom su smislu imali široki sloj klijenata, ali su ugovori o takvim poslovima vrlo rijetki u rapskim bilježničkim spisima. Također, vidjeli smo da su i kožari i mesari imali brojnu klijentelu, ali se njihovo poslovanje također slabo odražava u izvorima. Tek povremeni spomeni u rapskom statutu i pojava ovih obrtnika kao svjedoka ili u sporednim ulogama u notarskim ispravama najčešći su tragovi iz kojih saznajemo o njihovom poslovanju. Za sve navedene skupine jedan od najvrjednijih izvora su oporuke, a koje su sačuvane za velik broj pojedinaca koji su se bavili raznim promatranim profesijama.

Jednako kao i o gore spomenutim skupinama obrtnika, tako i o medicinskim djelatnicima doznajemo uglavnom posredno, odnosno na temelju podataka iz raznih privatno-pravnih dokumenata u kojima se spominju kao svjedoci, susjedi, poslovni partneri i slično. Nešto češće se nazire njihov odnos s klijentima u oporukama u kojima se ostavljaju novčani legati u ime vraćanja duga za liječenje, kao i u potvrdama o isplata duga za lijekove ili liječenje. I premda se u takvim ugovorima kao klijenti češće pojavljuju ugledniji rapski građani i patriciji, koji su si zasigurno u većoj mjeri mogli priuštiti često skupe liječničke usluge, kao i lijekove, nesumnjivo su, bez obzi-

---

quodam laborerio sibi facto, dakle 15 solida kovaču Ivanu za neki posao koji je spomenuti kovač uradio za Tomu (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VI, fol. 66-66a).

ra na to što se u daleko manjoj mjeri spominju u bilježničkim vrelima, njihove usluge koristili Rabljani svih socijalnih skupina. I to posebice u vrijeme kada je Rab, kao što je već spomenuto, poharalo nekoliko velikih epidemija kuge, a sudjelovanje dijela stanovništva, osobito mladih muškaraca, u vojnim akcijama protiv Osmanlija nesumnjivo uzrokovala češća obolijevanja ili ranjavanja te, posljedično, nužna liječenja.

Niti posljednja skupina rapskih profesionalnih djelatnika, ona koja se bavila raznim granama umjetničkog obrta, slikarstva, građevinarstva i kiparstva, nije u jednakoj mjeri zastupljena u izvorima. Dok tako o angažiranju pojedinih majstora slikara, iluminatora, glazbenika i zlatara iz izvora doznajemo tek posredno, najčešće na temelju oporučnih legata kojima se ostavlja novac za izradu pojedinih liturgijskih predmeta ili svjetovnih umjetničkih djela, kao npr. kaleža, križeva, slika i slično, daleko su sadržajni i zahvalniji za istraživanje razni ugovori u kojima rapski pojedinačni ili korporativni naručitelji ugovaraju gradnje i uređenja pojedinih građevinskih objekata. No, poneko jasno idejno definiranje nekog slikarskog ili zlatarskog rada svjedoči o izgrađenom ukusu rapskih naručitelja koji su obuhvaćali jednako pripadnike rapskog puka, kao i pripadnike rapskog svećenstva i patricijata. Nekoćina primjera u kojima pojedini rapski građani naručuju sakralne slike (*ancone*) za oltare, s ponekom naznakom ikonografskog rješenja, svjedoči o barem osnovnom poznavanju ikonografskih načela od strane istih naručitelja.

Vidjeli smo tako da su najčešće narudžbe, kako pojedinačnih, tako i korporativnih naručitelja, bile vezane uz gradnju ili obnovu (dakle *pro fabrica* ili *in reparatione*) mnogih svjetovnih i sakralnih objekata. Dok o korporativnim naručiteljima, od kojih su u drugoj polovici 15. stoljeća najsnažniji utjecaj na oblikovanje gradskog tkiva Raba imali gradski knez kao predstavnik gradskih vlasti, koji, kao što smo vidjeli, traži od središnjih mletačkih vlasti odobrenje za određene novčane izdatke za gradnju kneževske palače i gradskih zidina, bratovštine kao korporativni naručitelji nekih gradnji nešto se rjeđe spominju u promatranim bilježničkim vrelima. No, ipak dovoljno da bi se moglo zaključiti da su se unutar bratovština, posebice one sv. Kristofora, stanovnici rapske komune, pa i oni siromašniji, udruživali u narudžbi kako obrtničkih tako i umjetničkih djela. Financijska baza rapskih bratovština bila je utemeljena u brojnim zemljišnim česticama i ponekim nekretninama u gradu koje su nerijetko davane u najam kao i u novcu stečenom kroz oporučne legate gotovo svih članova bratovština. Tijekom stoljećima dugog postojanja pojedinih bratovština bogatstva u nekretninama i pokretninama su se, osobito kod velikih religioznih bratovština, prilično nagomilala i time omogućila bratovštinama da se pojave u ulozi naručitelja gradnje važnih sakralnih i civilnih objekata koji su oblikovali kasnosrednjovjekovnu rapsku urbanu cjelinu. Kao što smo vidjeli, u drugoj polovici 15. stoljeća u Rabu se grade nove te uređuju i obnavljaju starije sakralne građevine. No, pored rapskog biskupa, rapskog svećenstva i bratovština, u ulozi donatora gradnji crkvenih građevina često se pojavljuju rapski stanovnici, koji manjim ili većim oporučnim legatima doprinose mnogim obnovama. To se posebice odnosi na patricije koji su ponekad darivali goleme novčane svote u pobožne svrhe, a zauzvrat

su tražili da se istakne njihovo ime ili obiteljski grb na sakralnom objektu čiji su bili patroni. Naravno, time su naglašavali i svoj društveni status i ugled.¹⁷⁰ I upravo po mnogim narudžbama brojnih gradnji te uređenja bilo sakralnih bilo privatnih stambenih građevina, što ih tih godina zapisuju rapski bilježnici, postaje očito da je upravo arhitektura, a ne slikarstvo ili neki drugi vid umjetnosti, predstavljala najjasniji i najpoželjniji iskaz društvenog statusa i moći. U tom je smislu osobito zanimljiv primjer rapskog patricija Petra *de Zaro*, koji se sredinom 15. stoljeća javlja kao čest patron brojnih gradnji i umjetničkih djela, darivatelj i graditelj lokalnih crkvi, hospicija, samostana i kapela. Petar je bio član stare i ugledne rapske patricijske obitelji, koja se spominje u najranijem popisu rapskog plemstva iz 1372. godine¹⁷¹ i koja se isticala svojim materijalnim bogatstvom¹⁷² te društvenim i političkim utjecajem u rapskoj komuni. Pripadnici te obitelji bili su članovi nekoliko rapskih bratovština, a između ostalog i najveće rapske bratovštine sv. Marije Velike, bičevalačke bratovštine sv. Kristofora,¹⁷³ bratovštine sv. Antuna Opata te bratovštine sv. Bernardina pri samostanu sv. Eufemije, koju je utemeljio sam Petar *de Zaro* 1458. godine.¹⁷⁴ Ujedno se tijekom cijelog 14. i 15. stoljeća pojedini članovi obitelji spominju kao gradski vijećnici te obnašatelji uglednih komunalnih¹⁷⁵ i svećeničkih dužnosti.¹⁷⁶ Vidjeli smo ranije da Petar *de Zaro* 1446. naručuje gradnju i uređenje samostana sv. Eufemije i samostanske crkve sv. Bernardina, bilježeci pritom u kamenu svoje ime i obiteljski grb, dajući tako vizualnu potvrdu svog iznimnog društvenog statusa. Ujedno oporučno naručuje i uređenje novog komunalnog hospicija.¹⁷⁷ No, nije samo Petar, već su i drugi članovi iste obitelji tih godina naručivali ukrašene grobnice, u kojima su uklesana njihova imena i obiteljski grb.¹⁷⁸

¹⁷⁰ O korištenju arhitekture i raznih umjetničkih izričaja kao sredstva za osobnu propagandu kod renesansnih patrona vidi više u: Hollingsworth, *Patronage in Renaissance Italy*, str. 1-8.

¹⁷¹ Miroslav Granić, Stari rapski grbovi i pečati, u: *Rapski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*, ur. Andre Mohorovičić, Zagreb 1987., str. 249.

¹⁷² Dušan Mlacović na temelju, kako sam kaže, nepotpunih podataka iz bilježničkih vrela zaključuje da su koncem 14. stoljeća članovi obitelji imali "3 kuće, 13 vinograda i uz to još 18 drugih obradivih zemljišta" (*Građani plemići*, str. 243). Promatrana vrela iz druge polovice 15. stoljeća ostavljaju dojam da je u vrijeme kada je najugledniji član te obitelji bio Petar, ona bila još bogatija, kako u nekretninama tako i u novcu, nego koncem 14. stoljeća.

¹⁷³ Tako se u knjizi ove bratovštine spominju svećenik *misser pre Matio de Zaro*, patriciji *ser Nicolo de Zaro quondam misser Marinelo*, *misser Marin Zaro fiol di misser Hieronim procurator* te patricijka *madona Catarina picocara fia de quondam misser Piero de Zaro* (LFSCLI, fol. 3r-3v, 8r, 9r).

¹⁷⁴ DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. VIII, fol. 122a-123a.

¹⁷⁵ Mlacović, *Građani plemići*, str. 243.

¹⁷⁶ Granić, Stari rapski, str. 249.

¹⁷⁷ Oporuka Petra *de Zaro* iz 1462. godine zaslužuje posebnu pažnju i o njoj bi se mogao napisati cijeli rad. Što se tiče hospicija za koji ostavlja novac, važno je spomenuti da Petar u oporuci donosi čitav popis pravila po kojima ima djelovati taj hospital za koji je želio da bude tituliran *Corpus Christi*. Također navodi da za prvog priora hospicija određuje rapskog kanonika i bilježnika Tomu Stančića (DAZd, RB, TS, kut. 2, sv. XI, fol. 158a-160a).

¹⁷⁸ Grb obitelji *de Zaro*, na kojem je prikazan lav u skoku, presječen jednom kosom gredom, nalazi se na portalu nekadašnje kuće *de Zaro* (na obali), u crkvi sv. Bernardina te u crkvi sv. Antuna Opata, gdje se nalazi i natpis s imenom naručitelja grobnice rapskog patricija i kanonika Jerolima *de Zaro*. Usp. Granić, Stari rapski, str. 249.

Za Petrom *de Zaro*, kao što smo vidjeli, nisu mnogo zaostajali ni neki drugi ugledniji članovi rapske zajednice. Tako rapski patricij Kolan *de Cernotta* naručuje gradnju i uređenje svoje obiteljske kapele u crkvi sv. Ivana Evanđelista, u kojoj će majstor Andrija Aleši isklesati nadgrobnu ploču s lijepo izvedenom lozicom i grbom obitelji *de Cernotta*. Nasuprot ovoj, svoju je kapelu naručio izraditi kod istog majstora i rapski biskup Ivan *de Scaffa*, a koncem 15. stoljeća i rapski patricij iz donedavno pučke obitelji Benedetti. Rapski patricij Franjo *de Zudenico* kod Andrije Alešija je naručio izradu obiteljske kapele u katedralnoj crkvi sv. Marije. Svi su spomenuti naručitelji bili pripadnici uglednih rapskih patricijskih obitelji, koje su se sredinom i u drugoj polovini 15. stoljeća isticala priličnim bogatstvom. Tako je obitelj *de Scaffa*, koja je u 14. stoljeću pripadala pučkom staležu, početkom 15. stoljeća bila agregirana među rapsko plemstvo, a velik gospodarski napredak dostigla je upravo sredinom 15. stoljeća.¹⁷⁹ Za razliku od članova obitelji *de Scaffa*, koji su relativno kasno bili primljeni u redove rapskog plemstva, obitelji *de Cernotta*¹⁸⁰ i *de Zudenico*,¹⁸¹ jednako kao i obitelj *de Zaro*, pripadali su starom rapskom plemstvu, ali su se i u 15. st. isticali svojim bogatstvom. Osobito su se članovi obitelji *de Zudenico* isticali vlasništvom nad velikim brojem nekretnina u gradu i distriktu, posebice vinograda, oranica i maslinika razasutih po otoku Rabu. Obitelj *de Zudenico* posjedovala je ujedno solane i uljaru te su bili među najvećim prodavačima sira i vune u rapskoj komuni. Članovi tih uglednih obitelji, uređujući prostor kapela i unutrašnjosti crkava prema svojim željama stvarali su okvir za intimnu duhovnost i molitvu vjernika rapske komune, a isticanjem obiteljskih obilježja naglašavali su povezanost svoje obitelji sa pojedinim svecem, crkvenim patronom, crkvenim redom te crkvenom hijerarhijom i time isticali vlastiti društveni prestiž. Svi su pak patriciji – patroni, naručujući graditeljska i umjetnička djela, postavljali određena očekivanja, ističući u ugovorima sa majstorima kvalitetu materijala, kvalitetu i način izrade, rokove i cijenu. Naposljetku, odabirom uglednog majstora kao što je to bio Juraj iz Zadra ili Andrija Aleši, također su isticali društveni prestiž. Na koncu, premda je ime nekih umjetnika ostalo na pojedinim njihovim radovima zabilježeno do danas te svjedoči o vještini i ugledu pojedinog majstora, izrada obiteljske kapele s portretima i grbovima nije trebala služiti na njegovu slavu već na slavu i trajni spomen naručitelja.

---

¹⁷⁹ Mlacović, *Gradani plemići*, str. 271.

¹⁸⁰ Obitelj *de Cernotta* doselila se na Rab koncem 13. stoljeća; ondje se 1280. doselio *Cernotta*, sin trogirskog plemića *Anblasiusa*. Obitelj je vjerojatno uskoro potom ušla u krug rapskog patricijata. U 14. stoljeću stekli su brojne nekretnine u gradu i okolici, pa su u drugoj polovici 14. stoljeća posjedovali oko 8 kuća, 8 gospodarskih objekata, 4 zemljišna posjeda, 20 vinograda, 20 zemljišta i solane. Više o povijesti obitelji vidjeti u: Mlacović, *Gradani plemići*, str. 229-230; Granić, *Stari rapski*, str. 232, 236-237; Tatjana Radauš, *Crnota, plemićka obitelj na Rabu*, *HBL*, sv. 2, Zagreb 1989., str. 746-747.

¹⁸¹ Mlacović, *Gradani plemići*, str. 245.

Meri Kunčič

Artizans, Artists, and Medical Professionals and Their Clientele in Rab in the Second Half of the Fifteenth Century

Summary

The article deals with the issue of the relationship of the artisans, artists and medical professionals of Rab with their clientele in the second half of the fifteenth century. It is discussed on the basis of the analysis of extensive extant notarial deeds of the Rab commune of the same period, which is hitherto unpublished and kept in the State archive of Zadar (the deeds of the notaries of Rab Mark Olivone, Thomas Stančić, Andrew Fajeta, Marin Maroman, Anthony Nimira and Peter Teritono), as well as on the basis of legal and narrative sources of Rab provenience. The division of the Rab professionals that is followed in the article, into the categories of artisans, medical professionals and artists, stems from their particular position within the Rab commune in the Late Middle Ages. From the contracts drawn up between the professionals and their clients, it appears that the influence of the artisans dealing with simpler crafts (shoemakers, tailors, smiths, butchers, makers of oars, and others) on the decisions of their clients in their choice of requested goods was small, while physicians, surgeons and pharmacists, because of their expertise and education, influenced such choices much more. Artists, who in that period had just started to define themselves as a self-conscious group of professionals, who were assured in their skills and personal talent, strongly influenced the manner of building particular sacral and private edifices and different kinds of decorations in them, as well as the ideas of their clients. This is particularly true for the most famous proto-masters (*prothomagistri*), work supervisors, as were George of Zadar and Andrew Aleši. Detailed contracts between such masters and their clients, regardless of whether it was the case of rich individuals, secular or ecclesiastical, or of corporations (such as confraternities), show that any contract regarding some work was almost always the result of a compromise between the artist and the client, with an increasing influence of the artist. That influence was more and more pronounced also through expressions of self-consciousness, particularly expressed by signing a work with the personal name of the artist, as may be demonstrated through the example of Andrew Aleši. From contracts with artists, it is possible to find information on the spiritual and artistic movements and tastes of rich noblemen or the higher clergy, but also on the tendencies of artists to express their artistic tastes too and propose their own solutions. From them, it is also possible to find information on the organisation of work, on professional networks of artists with masters from other communes (for example Rovinj, Zadar, Modruš or Bergamo), on the position of the proto-master in relation to other masters (*magister*), subordinate to him, but also on the level of salaries that artists and masters subordinate to them received for their work. Based on the contracts with medical practitioners, it may be stated that they, particularly those with a previous university education, in contracts to the most of the artisans whose profession was relatively frequent in Rab and, consequently, their clientele dispersed and their monetary income modest, reached a high level of material life supported by rather good monetary incomes, sometimes measurable in tens of golden ducats received for their work, the same as

artists, particularly those whose work was known all over Dalmatia and Italy. Because of that, it may be concluded that medical practitioners and particularly artists belonged to the circle of the rich communal population in late medieval Rab, even though they lacked political or ecclesiastical influence.

Key words: Rab, the Late Middle Ages, professionals, clientele, artists, medical professionals